

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

ગુજરાતની ઉચ્ચ ન્યાયાલય, અમદાવાદ ખાતે

આર/વિશેષ નાગરિક અરજી નંબર ૧૧૪૮૬/૨૦૨૧

મંજૂરી અને સહિ માટે :

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે. બી. પારડીવાલા

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વૈભવી ડી નાણાવટી

૧	શું સ્થાનિક અખબારોના પત્રકારોને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે છે?	હા.
૨	પત્રકાર રીફર કરવામાં આવે કે નહીં?	હા.
૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિઓ ચુકાદાની વાજબી નકલ જોવા માંગે છે?	ના.
૪	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણના અર્થઘટન અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈપણ આદેશ અંગે કાયદાના નોંધપાત્ર પ્રશ્નનો સમાવેશ થાય છે?	ના.

ક્યુબ કન્સ્ટ્રક્શન એન્જિનિયરિંગ લિમિટેડ વતી નિર્દેશક સંજય ડી શાહ

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય

ઉપસ્થીતી :

અરજદાર(ઓ) નંબર ૧, ૨ તરફે શ્રી એમ આર એન્ડ કં. (૫૯૫૩)

અરજદાર(ઓ) નંબર ૧, ૨ તરફે શ્રી મુંજાલ એમ. ભટ્ટ (૮૨૮૩)

પ્રતિવાદી(ઓ) નંબર ૧ તરફે શ્રી અચાન પટેલ, એ. જી. પી. (૯૯)

પ્રતિવાદી(ઓ) નંબર ૨, ૩, ૪ ને નોટીસની હાથોહાથ બજવણી (૫)

=====

કોરમ : માનનીય ન્યાયમુર્તિ શ્રી જે. બી. પારડીવાલા

અને

માનનીય ન્યાયમુર્તિ શ્રી વૈભવી ડી નાણાવટી

તારીખ : ૦૭/૧૦/૨૦૨૧

મૌખિક ચુકાદો

(માનનીય ન્યાયમુર્તિ શ્રી જે. બી. પારડીવાલા દ્વારા)

(૧) આ મુકદ્દમો આપણને ઘણો નિરાશ કરે છે.આ એક મુકદ્દમો છે જેમાં રાજ્ય (મુખ્ય) હેકેદાર (રિટ-અરજદાર) ને કહી રહ્યું છે કે અમે કટોકટીના સમયગાળા દરમિયાન, એટલે કે કોવિડ રોગચાળાના લોકડાઉન દરમિયાન, તમારી તરફેણમાં કરારનું કામ સોંપ્યું છે, જે વર્ક ઓર્ડર જારી થયાના દસ દિવસના સમયગાળામાં પૂર્ણ કરવાનું હતું.રાજ્યનું કહેવું છે કે તેણે કરારના નિયમો અને શરતો નક્કી કરી હતી, જેમાં હેકેદારને ચૂકવવા માટેના દરનો સમાવેશ થાય છે.રાજ્ય વધુમાં કહે છે કે કોન્ટ્રાક્ટરે દસ દિવસના સમયગાળામાં સમગ્ર કામ સંતોષજનક રીતે પૂર્ણ કરીને નોંધપાત્ર કામ કર્યું છે.રાજ્ય એવું પણ કહે છે કે, વર્ક ઓર્ડર અને નક્કી કરેલા દર અનુસાર, હેકેદાર જરૂરી રકમનો દાવો કરવા માટે હકદાર હોઈ શકે છે.જો કે, અંતે, રાજ્ય કહે છે કે અમે હેકેદારને સંપૂર્ણ

બિલની રકમ ચૂકવીશું નહીં કારણ કે રાજ્ય હવે માને છે કે સંબંધિત સમયે દર નક્કી કરવાનો નિર્ણય તેમના તરફથી ખૂબ જ ઉતાવળમાં લેવામાં આવ્યો હતો અને સંબંધિત સમયે નક્કી કરવામાં આવેલા દર ઊંચા હતા.

(૨) રાજ્યનું ઉપરોક્ત વલણ વર્તમાન મુકદ્દમા તરફ દોરી ગયું છે.

(૩) રાજ્યની કાર્યવાહીમાં નિષ્પક્ષતા એ સુશાસનનો આત્મા છે. રાજ્યની દરેક કાર્યવાહી જ્યાં તે બંધારણીય આદેશનું ઉલ્લંઘન કરે છે અથવા કાયદાના મૂળભૂત શાસનનો વિરોધ કરે છે અથવા પેટન્ટ મનસ્વીપણાની નબળાઈથી પીડાય છે, ત્યાં ન્યાયિક હસ્તક્ષેપ અનિવાર્ય છે. ખાનગી પક્ષો સાથે કરાર કરતી વખતે સરકારને ઘણી સ્વતંત્રતા મળે છે, પરંતુ તે સ્વતંત્રતા પણ નિષ્પક્ષતા, પારદર્શિતા અને ઉદ્દેશ્યતાના નિયમ દ્વારા મર્યાદિત છે. જ્યાં સરકાર રાજ્યની ઉદારતા સાથે વ્યવહાર કરી રહી છે ત્યાં તે વધુ છે. રાજ્ય અમુક ક્ષેત્રોમાં એકાધિકાર ધરાવે છે અને જ્યાં એકાધિકારના આ વિશેષાધિકારનો ઉપયોગ કાર્યોની ફાળવણીના હેતુઓ માટે કરવામાં આવે છે, તે રાજ્યની ઉદારતાનો રંગ લે છે કારણ કે રાજ્ય અથવા તેના સાધનો અથવા જાહેર વૈધાનિક સંસ્થાઓ અને બોલી લગાવનાર બંનેને આવા વિતરણ અને/અથવા કરાર દ્વારા આવા કાર્યોની ફાળવણીથી લાભ થવાની અપેક્ષા છે.

(જ) ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ આ રિટ-અરજી દ્વારા,
રિટ-અરજદારોએ નીચેની રાહત માટે પ્રાર્થના કરી છે:

“(ક) આ માનનીય અદાલતને વર્ક ઓર્ડર નંબર ૨૦૮ અને વર્ક ઓર્ડર નંબર ૨૧૨ પુરતી બાકી ચૂકવણી અરજદારોને તાત્કાલિક ચુકવી આપવા માટે પ્રતિવાદીઓને નિર્દેશ આપતી ફરજિયાત રિટ અને/અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, આદેશ અથવા નિર્દેશ જારી કરવા પ્રાર્થના છે.;

(કક) આ માનનીય અદાલત તારીખ ૦૫/૦૮/૨૦૨૧ ના પત્ર/આદેશને બિન-બોલતા આદેશ અને સંમત વર્ક ઓર્ડરની શરતોનું સંપૂર્ણ ઉલ્લંઘન કરીને જારી કરેલ આદેશને આદેશની રિટ અને/અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, આદેશ અથવા નિર્દેશ જારી કરવા પ્રાર્થના છે;

(ખ) આ માનનીય અદાલતને તા. ૧૭/૦૮/૨૦૨૦ અને તા.૨૦/૧૦/૨૦૨૦ ના કાર્ય આદેશને રદ કરવા આદેશની રિટ અને/અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, આદેશ અથવા નિર્દેશ જારી કરવા પ્રાર્થના છે;

(ગ) આ માનનીય અદાલત કામ પૂર્ણ થયા પછી પ્રતિવાદીઓ દ્વારા દરમાં એકતરફી ફેરફાર એ સત્તાનો મનસ્વી ઉપયોગ છે અને તે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન પણ છે એવું ઠરાવે અને જાહેર કરે તેવી પ્રાર્થના છે;

(ઘ) આ માનનીય અદાલત વર્તમાન અરજીનો સ્વીકાર, સુનાવણી અને અંતિમ નિકાલ બાકી છે ત્યારે પ્રતિવાદીઓને વર્ક ઓર્ડર નંબર ૨૦૯ અને વર્ક ઓર્ડર નંબર ૨૧૨ પુરતુ અરજદારોને બાકી ચૂકવણી મુક્ત કરવા માટે નિર્દેશ આપે તેવી પ્રાર્થના છે;

(ચ) આ માનનીય અદાલતને અહીં ઉપરના ફકરા (ઘ) ના સંદર્ભમાં વચગાળાની એકપક્ષીય રાહત જારી કરવા માટે પ્રાર્થના છે;

(છ) આ માનનીય અદાલતને અરજદારોને વર્તમાન અરજીનો ખર્ચ ચૂકવવા આદેશ કરવા પ્રાર્થના છે;

(જ) આ માનનીય અદાલતને કેસની હકીકતો અને સંજોગોમાં યોગ્ય લાગે તેવા અન્ય આદેશો પસાર કરવા પ્રાર્થના છે;"

(પ) આ રિટ-અરજીને ઉદભવ આપતી હકીકતો નીચે પ્રમાણે સારાંશિત કરી શકાય છે :

- માર્ચ ૨૦૨૦ ની શરૂઆતમાં દેશમાં કોવિડ-૧૯ રોગચાળાની શરૂઆત સાથે અને હજારોની સંખ્યામાં કેસ નોંધાયા હોવાથી, રાજ્યને તાત્કાલિક હોસ્પિટલની પથારી, ઓક્સિજન પુરવઠો, દવાઓ વગેરેની અછતનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. આ સંસાધનોમાં પૂરતો વધારો કરવા અને બીમાર દર્દીઓને મહત્તમ લાભ ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે સુરત કલેક્ટરની અધ્યક્ષતામાં યોજાયેલી બેઠકમાં પ્રતિવાદીઓ દ્વારા નિર્ણય લેવામાં

આવ્યો હતો કે યુદ્ધના ધોરણે રિટ-અરજદારો અને અન્ય ઠેકેદારોને વિવિધ વર્ક ઓર્ડર આપવામાં આવે.આ બેઠકની વિગતો નીચે મુજબ છે:

“બેઠકની વિગતો

મુખ્ય સચિવ શ્રી અનિલ મુકીમની અધ્યક્ષતામાં કલેક્ટર કાર્યાલય, સુરત ખાતે આજે એટલે કે તા. ૨૯/૦૬/૨૦૨૦ ના રોજ એક વીડિયો કોન્ફરન્સનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલને વધારાની સુવિધાઓ પૂરી પાડવા માટે, બિલ્ડિંગના ૫ થી ૧૦ માળને તાત્કાલિક ધોરણે કાર્યરત હોસ્પિટલ માટે રૂપાંતરિત કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો.આ કાર્ય હાથ ધરવા માટેના નિર્ણયો લેવા માટે ઉપરોક્ત બેઠકમાં નીચેના અધિકારીઓ હાજર રહ્યા હતા:

૧. શ્રી એમ. એસ. પટેલ, નોડલ અધિકારી,
કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ, સુરત
૨. ડૉ. ધવલ પટેલ
કલેક્ટર, સુરત.
૩. શ્રી બંછનીધિ પાણી,
મ્યુનિસિપલ કમિશનર,
મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, સુરત
૪. શ્રી હિતેશભાઈ કોયા,
જિલ્લા વિકાસ અધિકારી, સુરત.
૫. શ્રી જે એમ બ્રહ્મભટ્ટ,
ડીન, સરકારી મેડિકલ કોલેજ, સુરત
૬. શ્રી પી. એલ. પટેલ

સુપ્રિટેન્ડિંગ એન્જિનિયર,
રસ્તાઓ અને ઇમારતો, સુરત-સર્કલ
૭. શ્રી સી પી પટેલ,
સુપ્રિટેન્ડિંગ એન્જિનિયર,
પીઆઈયુ ઝોન-૭, સુરત
૮. શ્રી અશોક એ મોઢ,
કાર્યકારી ઇજનેર, પીઆઈયુ ઝોન-૭, સુરત
૯. શ્રી જે. બી. ધીમર,
ડેપુટી એક્ઝિક્યુટિવ એન્જિનિયર (ઇલેક્ટ્રિકલ)
પીઆઈયુ ઝોન-૭, સુરત

ઉપરોક્ત વીડિયો કોન્ફરન્સમાં ચર્ચા કરવામાં આવી હતી કે સુરતની નવી સિવિલ હોસ્પિટલમાં સ્થિત સ્ટેમ-સેલ બિલ્ડિંગમાં કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ કાર્યરત કરવામાં આવી હતી. હાલમાં ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર + ૩ માળને કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ તરીકે કાર્યરત કરવામાં આવ્યા છે. વીડિયો કોન્ફરન્સ દરમિયાન, ચોથા માળને બફર ઝોન તરીકે રાખવાનો અને પાંચમાથી દસમા માળે કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ ફાળવવાનો અને ૧૫ દિવસની અંદર કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ માટે તાત્કાલિક વધારાની સુવિધાઓ વધારવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો. મજૂરો અને અન્ય સામગ્રીની મદદથી તાત્કાલિક ધોરણે ઉપરોક્ત કાર્યને પહોંચી વળવા માટે સત્તામંડળ દ્વારા કુલ ચાર ઠેકેદારોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. તદનુસાર, નીચેના ઠેકેદારો અને સલાહકારો હાજર રહ્યા હતા:

૧. ક્યુબ કન્સ્ટ્રક્શન પ્રા. લિમિટેડ – સંજય શાહ
૨. ડી. એચ. પટેલ – શ્રી વિશાલભાઈ
૩. પી.એસ.પી. પ્રોજેક્ટ લિમિટેડ – શ્રી ચિરાગભાઈ
૪. આર. એન. ડોબરિયા – શ્રી રમેશભાઈ
૫. સરજન ટેકનોલોજી – શ્રી કમલ પારેખ

તાકીદના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લીધા પછી, માળ મુજબ વિવિધ પ્રકારના કામોનું વિતરણ કરવામાં આવ્યું હતું અને ત્યારબાદ, ઠેકેદારોએ દરેક પ્રકારના કામ માટે દર નક્કી કરવાની વિનંતી કરી હતી.તેમની રજૂઆતમાં, ઠેકેદારોએ જણાવ્યું હતું કે સમગ્ર કામ ટૂંકા ગાળામાં પૂર્ણ કરવું જરૂરી છે અને તેથી, આ કામમાં ભારે તાકીદને કારણે, તેઓએ મજૂરો અને સામગ્રી માટે વધારાની ચૂકવણી કરવી પડશે.તેમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે તેમણે એવી ઈમારતમાં કામ કરવું પડશે કે જ્યાં કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ માટે પહેલા ત્રણ માળ પહેલેથી જ કાર્યરત છે અને તેમણે એક જ ઈમારતના પાંચમાથી દસમા માળે કામ કરવું પડશે અને તેમણે તે ત્રણ માળને ખલેલ પહોંચાડ્યા વિના સામગ્રી અને માનવબળની વ્યવસ્થા કરવી પડશે. વધુમાં, આ ચોમાસાની ઋતુ છે.આમ, આવી તમામ હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં લીધા પછી અને યોગ્ય વાતચીત કર્યા પછી, સુરત ખાતેના આર એન્ડ બી વિભાગના ચાલુ વર્ષના એસ. ઓ.

આર. અનુસાર દર આપવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો અને એસ. ઓ. આર. હેઠળ આવતા કામો સિવાયના અન્ય કાર્યોમાં, પી. આઈ. યુ. હેઠળ અથવા આર એન્ડ બી વિભાગ દ્વારા અગાઉ હાથ ધરવામાં આવેલા કામો અનુસાર ટેન્ડર દર અનુસાર દર આપવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો.જો કોઈ ચોક્કસ કામના દર ઉપલબ્ધ ન હોય અથવા નક્કી ન હોય, તો તે કિસ્સામાં, બજાર દર અનુસાર કામ હાથ ધરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો.ત્યારબાદ, એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો કે દરેક ઠેકેદાર સ્થળ એટલે કે સ્ટેમ-સેલ બિલ્ડિંગની વ્યક્તિગત મુલાકાત લેશે અને ભૌતિક ચકાસણી પછી હાથ ધરવામાં આવનાર વધારાના કાર્યો વિશે ચર્ચા કરશે.ઉપરોક્ત બેઠક અનુસાર, નીચેની વિગતો અનુસાર ઠેકેદારો વચ્ચે કાર્યોનું વિતરણ કરવામાં આવ્યું હતું:

અનુ. નંબર	ઠેકેદારનું નામ	કાર્ય/કામની ફાળવણી
૧	ક્યુબ કન્સ્ટ્રક્શન પ્રાઇવેટ લિમિટેડ	એમ. જી. પી. એસ. નું કાર્ય, અગ્નિશામક કાર્ય અને બ્લોક નંબર ૫ અને ૬ ના તમામ કાર્યો
૨	ડી. એચ. પટેલ	પાણી પુરવઠા અને ગટર લાઇનની કામગીરી અને બ્લોક નંબર ૭ અને ૮ ની તમામ કામગીરી
૩	પી. એસ. પી. પ્રોજેક્ટ્સ લિમિટેડ	એલ્યુમિનિયમની બારીઓ (તમામ માળ), સીડીની રેલિંગ (તમામ માળ), સીડીનો વેપાર અને ઉદય (તમામ માળ) અને બ્લોક

		નંબર ૯ અને ૧૦ ના તમામ કામો
૪	આર. એન. ડોબરિયા	વિદ્યુતીકરણ અને બાહ્ય વિકાસ

તારીખ: ૨૯/૦૬/૨૦૨૦ સહી/ – એમ. એસ. પટેલ
સ્થળ: કોન્ફરન્સ હોલ, નોડલ અધિકારી,
કલેક્ટર કચેરી, સુરત. કોવિડ-૧૯, સુરત.

નકલ રવાના :

૧. શ્રી એમ. એસ. પટેલ, નોડલ અધિકારી, કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ, સુરત
૨. ડો. ધવલ પટેલ, કલેક્ટર, સુરત.
૩. શ્રી બંછનીધી પાણી, મ્યુનિસિપલ કમિશનર, સુરત મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન
૪. શ્રી હિતેશભાઈ કોચા, જિલ્લા વિકાસ અધિકારી, સુરત જિલ્લો
૫. શ્રી જે. એમ. બ્રહ્મભટ્ટ, ડીન, સરકારી મેડિકલ કોલેજ, સુરત.

નકલ રવાના જાણ સારુ :

૧. શ્રી પી. એલ. પટેલ, અધિક્ષક ઇજનેર, માર્ગ અને મકાન વિભાગ, સુરત

નકલ રવાના :

૧. શ્રી અશોક એ. મોઢ, કાર્યપાલક ઈજનેર, પી. આઈ. યુ. ઝોન-૭, સુરત - માહિતી અને તાત્કાલિક જરૂરી કાર્યવાહી કરવા માટે.

૨. શ્રી જે. બી. ધીમર, નાયબ કાર્યપાલક ઈજનેર, (વિદ્યુત) પી. આઈ. યુ. ઝોન-૭, સુરત - માહિતી અને તાત્કાલિક જરૂરી કાર્યવાહી કરવા માટે.

બેઠકમાં હાજર રહેલા અધિકારીઓ:

અનુ. નં.	અધિકારીનું નામ	હોદ્દો	સહી
૧	ડો. એમ. એસ. પટેલ	નોડલ અધિકારી, કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ, સુરત	સહી/- અવાચ્ય
૨	ડો. ધવલ પટેલ	કલેક્ટર, સુરત	સહી/- અવાચ્ય
૩	શ્રી બંછનીધિ પાની	મ્યુનિસિપલ કમિશનર, સુરત	સહી/- અવાચ્ય
૪	શ્રી હિતેશભાઈ કોયા	જિલ્લા વિકાસ અધિકારી, સુરત	સહી/- અવાચ્ય
૫	શ્રી જે. એમ. બ્રહ્મભટ્ટ	ડીન, સરકારી મેડિકલ કોલેજ, સુરત	સહી/- અવાચ્ય
૬	શ્રી પી. એલ. પટેલ	અધિક્ષક ઈજનેર, આર એન્ડ બી વિભાગ, સુરત	સહી/- અવાચ્ય
૭	શ્રી સી પી પટેલ	અધિક્ષક ઈજનેર,	સહી/-

		પી.આઈ.યુ. ઝોન-૭, સુરત	અવાચ્ય
૮	શ્રી અશોક મોઢ	કાર્યપાલક ઇજનેર, પી.આઈ.યુ. ઝોન-૭, સુરત	સહી/- અવાચ્ય
૯	શ્રી જે. બી. ધીમર	નાયબ કાર્યપાલક ઇજનેર, વિદ્યુત પી.આઈ.યુ. ઝોન- ૭, સુરત	સહી/- અવાચ્ય

- તા. ૩૦/૦૬/૨૦૨૦ ના રોજ, પ્રતિવાદીઓએ રિટ-અરજદાર નંબર ૧ ની તરફેણમાં ત્રણ વર્ક ઓર્ડર આપ્યા.

(૧) વર્ક ઓર્ડર નંબર ૨૦૯ : એન. સી. એચ. કેમ્પસ, સુરત ખાતે કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ માટે સ્ટેમ સેલ બિલ્ડિંગમાં મેડિકલ ઓક્સિજન ગેસ પાઈપલાઈન સિસ્ટમ પૂરી પાડવી અને તેને ઠીક કરવી (ભાગ-૨).

(૨) વર્ક ઓર્ડર નંબર ૨૧૨ : એન. સી. એચ. કેમ્પસ, સુરત ખાતે કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ માટે સ્ટેમ સેલ બિલ્ડિંગમાં મેડિકલ ઓક્સિજન ગેસ પાઈપલાઈન સિસ્ટમ પૂરી પાડવી અને તેને ઠીક કરવી (ભાગ-૧).

(૩) વર્ક ઓર્ડર નંબર ૨૨૧ : સુરત ખાતે એન. સી. એચ. કેમ્પસમાં કોવિડ-૧૯ હોસ્પિટલ માટે સ્ટેમ સેલ બિલ્ડિંગમાં પાંચમા અને છઠ્ઠા માળના નિર્માણનું સિવિલ વર્ક.

- તે કહેવું અયોગ્ય ન હોઈ શકે કે સ્ટેમ સેલ બિલ્ડિંગમાં પહેલેથી જ ચાર માળ (ગ્રાઉન્ડ + ૩) બાંધવામાં આવ્યા હતા. વર્ક ઓર્ડર નંબર ૨૨૧ હેઠળ રિટ-અરજદાર નંબર ૧ એ બિલ્ડિંગનો અનુક્રમે પાંચમો અને છઠ્ઠો માળ બાંધવાનો હતો. એક અન્ય ઠેકેદારને અનુક્રમે ૭મા અને ૮મા માળના બાંધકામનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું અને ત્રીજા ઠેકેદારને અનુક્રમે ૯મા અને ૧૦મા માળના બાંધકામનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું. બાંધકામ માટેની સમયમર્યાદા પંદર દિવસ તરીકે નક્કી કરવામાં આવી હતી.
- સાથે સાથે, કાર્ય આદેશો નં. ૨૦૯ અને ૨૧૨ હેઠળ રિટ-અરજદાર નંબર ૧ એ અનુક્રમે મેડિકલ ઓક્સિજન ગેસ પાઈપલાઈન સિસ્ટમનું કામ હાથ ધરવું અને તમામ દસ માળ પર ઓક્સિજન પુરવઠો પૂરો પાડવો જરૂરી હતો. આ કાર્ય આદેશો હેઠળ કામ પૂર્ણ કરવાની સમય મર્યાદા દસ દિવસની હતી. કામ સમયસર પૂર્ણ કરવા માટે માત્ર ઠેકેદારો વચ્ચે જ નહીં પરંતુ પ્રતિવાદીઓ સાથે પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં સંકલન અને સહકારની જરૂર હતી.
- કાર્ય આદેશમાં વિવિધ ઘટકો પર ચાર્જ કરવાના દરનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, જો કે વસ્તુઓની માત્રા અલગ અલગ હોઈ શકે છે. કાર્ય આદેશોમાં પૂરા પાડવામાં આવેલા દરના આધારે, રિટ-અરજદાર નંબર ૧

એ જુલાઈ ૨૦૨૦ ના મધ્યભાગની આસપાસ નિર્ધારિત સમયગાળામાં સંતોષકારક રીતે કામ પૂર્ણ કર્યું હતું.આ બાબતમાં કોઈ વિવાદ નથી.

- કરારનું સંપૂર્ણ કાર્ય પૂર્ણ થયા પછી, રિટ-અરજદારોએ વર્ક ઓર્ડર નં. ૨૦૯ અને ૨૧૨ (સંયુક્ત) માટે રૂપિયા ૮,૧૨,૨૦,૦૪૯/- નુ અને વર્ક ઓર્ડર નંબર ૨૨૧ માટે રૂપિયા ૩,૪૭,૭૨,૩૭૯/- નું અંતિમ બિલ રજૂ કર્યું હતું.
- પ્રતિવાદીઓએ શરૂઆતમાં તા.૦૫/૦૯/૨૦૨૦ ના રોજ કાર્ય આદેશ નંબર ૨૨૧ માટે રૂપિયા ૨, ૭૫,૧૮,૫૮૧/- ચૂકવ્યા હતા.બાદમાં, બાકીની રકમ પણ મે ૨૦૨૧ માં ચૂકવવામાં આવી હતી.સદરહુ કાર્ય આદેશ નંબર ૨૨૧ ના સંદર્ભમાં કોઈ વિવાદ નથી.
- અનુક્રમે કાર્ય આદેશ નં. ૨૦૯ અને ૨૧૨ માટે, પ્રતિવાદીઓએ પહેલા તા.૧૭/૦૯/૨૦૨૦ (કામ પૂર્ણ થયાના ત્રણ મહિના પછી) નો નવો કાર્ય આદેશ જારી કર્યો હતો અને કુલ કાર્ય આદેશનું મૂલ્ય ઘટાડીને રૂપિયા ૬,૫૪,૭૮,૬૨૫/- કરી દીધું હતું.અનપેક્ષિત રીતે, ઉપરોક્ત કાર્ય આદેશમાં ત્રણ શરતો ઉમેરવામાં આવી હતી.
- ત્યારબાદ પ્રતિવાદીઓએ એકપક્ષીય રીતે તા.૨૦/૧૦/૨૦૨૦ (કામ

પૂર્ણ થયાના ચાર મહિના પછી) ના રોજ સુધારેલ કાર્ય આદેશ જારી કર્યો હતો, જેમાં અનુક્રમે કાર્ય આદેશ નં. ૨૦૯ અને ૨૧૨ હેઠળ ચૂકવવા પાત્ર રકમને રૂપિયા ૫,૩૨,૩૫,૯૦૮/- કરી દેવામાં આવી હતી.

- અંતે, તા. ૦૯/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ, પૂતીવાદીઓએ કાર્ય આદેશ નં. ૨૦૯ અને ૨૧૨ માટે અનુક્રમે રૂપિયા ૫,૮૮,૮૫,૪૦૪/- (સેસ બાદ) ની રકમ ચૂકવી હતી.
- રિટ-અરજદારોએ કાર્ય આદેશ નં. ૨૦૯ અને ૨૧૨ માટે કરવામાં આવેલી અધુરી ચુકવણી માટે અનુક્રમે તા.૧૫/૧૦/૨૦૨૦, ૨૩/૧૧/૨૦૨૦, ૨૧/૧૨/૨૦૨૦ અને ૧૧/૦૧/૨૦૨૧ ના તેમના પત્રો દ્વારા ઉપરોક્ત પર વાંધો ઉઠાવ્યો હતો.જો કે પૂતીવાદીઓએ જવાબ ન આપવો યોગ્ય માન્યો. રાજ્યએ કામની સંતોષકારક કામગીરી અંગે કોઈ ફરિયાદ કરી ન હતી.
- રિટ-અરજદારોએ તેમના વકીલ દ્વારા તા.૧૫/૦૨/૨૦૨૧ ના રોજ કાનૂની સૂચના મોકલી હતી, જેનો જવાબ તા.૦૫/૦૮/૨૦૨૧ (વર્તમાન રિટ-અરજી દાખલ કર્યા પછી) ના રોજ આપવામાં આવ્યો હતો, જેમાં પ્રતિવાદીઓએ આગળ કોઈ ચુકવણી કરવાનો ઇનકાર કર્યો

હતો.

- ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત આવા સંજોગોમાં, અનુક્રમે કાર્ય આદેશ નં. ૨૦૯ અને ૨૧૨ માટે ચૂકવવાની બાકી રહેલી રકમ રૂપિયા ૨,૨૩,૩૪,૬૪૫/- છે.વધુમાં, આ બંને કાર્ય આદેશો માટે ખામી જવાબદારીનો સમયગાળો પણ પૂરો થઈ ગયો છે અને તેથી, રિટ-અરજદારો અનુસાર કાપવામાં આવેલી સુરક્ષા થાપણ પણ પરત કરવાની જરૂર છે.

રીટ-અરજદારો તરફે રજૂઆતો :

(૬) રિટ-અરજદારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી એમ.આર.ભટ્ટે ભારપૂર્વક રજૂઆત કરી હતી કે રાજ્ય, કરારમાં નક્કી કરેલા દરોમાં ફેરફાર અથવા બદલાવ કરી ન શકે અને તે પણ કરારનું કાર્ય સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ થયા પછી.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, શ્રીમાન ભટ્ટ અનુસાર, જુલાઈ ૨૦૨૦ માં કામ પૂર્ણ થયાના ત્રણ મહિના પછી, રાજ્ય તરફથી એકપક્ષીય રીતે ૧૭/૦૯/૨૦૨૦ તારીખનો નવો કાર્ય આદેશ જારી કરવો યોગ્ય ન હતો.શ્રીમાન ભટ્ટે એ પણ રજૂઆત કરી હતી કે, કાર્ય પૂર્ણ થયાના ચાર મહિના પછી, રાજ્ય સરકાર દ્વારા વધુ સુધારેલ કાર્ય આદેશ જારી કરવો યોગ્ય ન હતો, જેથી તારીખ ૩૦/૦૬/૨૦૨૦ ના કાર્ય આદેશમાં જે વચન આપવામાં આવ્યું હતું તેની

સરખામણીમાં રિટ-અરજદારોને ઓછી ચુકવણી કરી શકાય.

(૭) શ્રીમાન ભટ્ટે ભારપૂર્વક રજૂઆત કરી હતી કે તેમના અસીલ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા કામની તુલના એક અન્ય ઠેકેદાર મલानी કન્સ્ટ્રક્શન નામની કંપની સાથે કરવી રાજ્ય તરફથી અતીશયોકતી છે, કારણ કે રિટ-અરજદારોએ કોવિડ-૧૯ રોગચાળો તેની ટોચ પર હતો ત્યારે કરારનું કામ પૂર્ણ કર્યું હતું. શ્રીમાન ભટ્ટેના જણાવ્યા અનુસાર, તેમના અસીલે દિવસ-રાત કામ કર્યું હતું અને પંદર દિવસમાં બાંધકામનું સમગ્ર કામ પૂર્ણ કર્યું હતું. શ્રીમાન ભટ્ટે ધ્યાન દોર્યું હતું કે મલानी કન્સ્ટ્રક્શન કંપનીને કામ પૂર્ણ કરવા માટે ત્રીસ દિવસનો સમય આપવામાં આવ્યો હતો, તેમ છતાં કંપનીને કામ પૂર્ણ કરવામાં બે મહિનાનો સમય લાગ્યો હતો.

(૮) શ્રીમાન ભટ્ટે ધ્યાન દોર્યું હતું કે જ્યારે હોસ્પિટલના ચાર માળ કાર્યરત હતા અને તેનો ઉપયોગ કોવિડ-૧૯ ના દર્દીઓની સારવાર માટે થઈ રહ્યો હતો ત્યારે તેમના અસીલે કરારનું કામ પૂર્ણ કર્યું હતું. તેમણે ધ્યાન દોર્યું હતું કે, રાજ્ય દ્વારા સોંપવામાં આવેલા કાર્યના પ્રકારને ધ્યાનમાં રાખીને ચુકવના ધોરણે સામગ્રીની ખરીદી કરવી પડી હતી.

(૯) શ્રીમાન ભટ્ટે રજૂઆત કરી હતી કે જો રાજ્યનો કેસ એ હોય કે

અનુક્રમે કાર્ય આદેશો નં. ૨૦૯ અને ૨૧૨ તા. ૨૯/૦૬/૨૦૨૦ ની બેઠકના કાર્યસૂચિ અનુસાર જારી કરવામાં આવ્યા ન હતા, તો રાજ્ય દ્વારા ઓછામાં ઓછી રિટ-અરજદારોને કહેવાતી ભૂલ વિશે જાણ કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.રાજ્યએ રિટ-અરજદારોને કામ હાથ ધરવા અને પૂર્ણ કરવાની મંજૂરી આપી હતી.એક વર્ષના ખામી જવાબદારીના સમયગાળા દરમિયાન ચોક્કસ ખામીઓને દૂર કરવા માટે રાજ્ય દ્વારા રિટ-અરજદારોને ઘણી વખત બોલાવવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ કોઈ પણ સમયે રિટ-અરજદારોને તેમના એકતરફી નિર્ણય વિશે જાણ કરવામાં આવી ન હતી.

(૧૦) શ્રીમાન ભટ્ટે રજૂઆત કરી હતી કે દર નક્કી કરવાની પદ્ધતિઓ તા. ૨૯/૦૬/૨૦૨૦ ના રોજ નક્કી કરવામાં આવી હતી અને તા. ૩૦/૦૬/૨૦૨૦ ના રોજ કાર્ય આદેશ જારી કરવામાં આવ્યો હતો.શ્રીમાન ભટ્ટના જણાવ્યા અનુસાર, રાજ્યના વલણમાં કોઈ યોગ્યતા નથી કે તા. ૩૦/૦૬/૨૦૨૦ નો કાર્ય આદેશ એક અધિકારી દ્વારા જારી કરવામાં આવ્યો હતો જે બેઠકમાં પક્ષકાર ન હતા.શ્રીમાન ભટ્ટના જણાવ્યા અનુસાર, રાજ્યનું આ પ્રકારનું વલણ ભ્રામક છે.શ્રીમાન ભટ્ટે આ અદાલતનું ધ્યાન પેપર-બુકના પૃષ્ઠ-૨૨ તરફ દોર્યું હતું, જે દર્શાવે છે કે નાયબ કાર્યપાલક ઈજનેર અને કાર્યપાલક ઈજનેરે સંયુક્ત રીતે કાર્ય આદેશ જારી કર્યો હતો અને તે જ અધિકારીઓ તા.૨૯/૦૬/૨૦૨૦ પર બોલાવવામાં આવેલી બેઠકમાં હાજર

હતા.

(૧૧) શ્રીમાન ભટ્ટે એ પણ ધ્યાન દોર્યું હતું કે દરેક કાર્ય આદેશની એક નકલ તમામ મહાનુભાવો/અધિકારીઓને મોકલવામાં આવી હતી જેઓ તા.૨૯/૦૬/૨૦૨૦ ના રોજ યોજાયેલી બેઠકમાં પક્ષકાર હતા.

(૧૨) અંતમા, શ્રીમાન ભટ્ટે ધ્યાન દોર્યું હતું કે સોગંદ પરના જવાબમા પ્રતિવાદીઓનું વલણ કે, મલानी કન્સ્ટ્રક્શન કંપની દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલી સામગ્રી રિટ-અરજદારો દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવતા ઉત્પાદનોની તુલનામાં ઉચ્ચ ગુણવત્તાની હતી, તે ખૂબ જ ગેરવાજબી અને અયોગ્ય છે.

(૧૩) શ્રીમાન ભટ્ટના જણાવ્યા અનુસાર, કોઈ પણ સમયે, પ્રતિવાદીઓએ રિટ-અરજદારો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા ઉત્પાદનોની ખામીઓ અથવા નબળી ગુણવત્તાના સંદર્ભમાં કોઈ મુદ્દો ઉઠાવ્યો નથી.એ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે કે અનુક્રમે કાર્ય આદેશ નં. ૨૦૯ અને ૨૧૨ માં કોઈ ચોક્કસ પ્રકારની પાઈપનો ઉપયોગ કરવાનો કોઈ ઉદ્દેશ નથી.શ્રીમાન ભટ્ટના જણાવ્યા અનુસાર, તેમના અસીલ દ્વારા શ્રેષ્ઠ ગુણવત્તાની પાઈપનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. એટલે કે તાંબાની પાઈપ બી.એસ.આઈ.એન. : ૨૦૧૬.

(૧૪) શ્રીમાન ભટ્ટે તેમની ઉપરોક્ત રજૂઆતોના સમર્થનમાં, મારુતિ એન્ટરપ્રાઇઝ મારફતે જિન્નેશભાઈ ભરતભાઈ તારપારા વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્યના કેસમાં આ અદાલતના તાજેતરના ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો છે (વિશેષ નાગરિક અરજી નંબર ૨૦૮૬૪/૨૦૧૯, ચુકાદો તા.૨૪/૦૮/૨૦૨૧).શ્રીમાન ભટ્ટે એસસીસી ઓનલાઇન એસસી ૪૩૩, ૨૦૨૦ મા પૂકાશીત પંજાબ નેશનલ બેંક અને અન્યો વિરુદ્ધ આત્માનંદ સિંહ અને અન્યોના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણય પર પણ આધાર રાખવા માંગે છે.

(૧૫) આવા સંજોગોમાં, શ્રીમાન ભટ્ટે પ્રાર્થના કરે છે કે તેમની રિટ-અરજીમાં યોગ્યતા હોય, તેને મંજૂરી આપવામાં આવે અને આદેશની રિટ જારી કરવામાં આવે.

પ્રતિવાદીઓ – રાજ્ય તરફે રજૂઆતો :

(૧૬) પ્રતિવાદી-રાજ્ય વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન એ. જી. પી. શ્રી અયાન પટેલે આ રિટ-અરજીનો ઉગ્ર વિરોધ કર્યો છે અને રજૂઆત કરી છે કે રિટ-અરજી પોતે ટકવા યોગ્ય નથી.તેમણે નીચેની બાબતો પર પ્રકાશ પાડ્યો :

તા. ૨૯/૦૬/૨૦૨૦ ના રોજ યોજાયેલી બેઠકમાં, જેમાં રિટ-

અરજદારોએ પણ હાજરી આપી હતી, ફાળવણી કરવાના કામ માટે ચૂકવવા પાત્ર દર નક્કી કરવાની પદ્ધતિઓ નક્કી કરવામાં આવી હતી.પદ્ધતિઓ અનુસાર:

(૧) પ્રથમ વિકલ્પ એ હતો કે સુરત ખાતેના આર એન્ડ બી વિભાગના વર્તમાન દરોનું પત્રક લેવું.

(૨) જો આ દર ઉપલબ્ધ ન હોય, તો બીજો વિકલ્પ એ હતો કે સમાન પરિયોજનાઓમાં ટેન્ડર માટે મૂકવામાં આવેલા દર લેવા.

(૩) જો આ વિકલ્પ પણ ઉપલબ્ધ ન હોય, તો ત્રીજો વિકલ્પ પ્રચલિત બજાર દરો અનુસાર દર લેવાનો હતો.

સુરતની નવી સિવિલ હોસ્પિટલનાં મેડિકલ સુપ્રિટેન્ડેન્ટ દ્વારા કાર્ય આદેશ નંબર ૨૦૯ માટે દરની સૂચિને મંજૂરી આપવામાં આવી હોવા છતાં, તે સહાયક આધારિત દરની સૂચિ હતી જેમાં વસ્તુઓને ખાસ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી ન હતી. ઉપરોક્ત દર સૂચિ, જાળવણી અને નિયમિત સમારકામ જેવા સામાન્ય નાના કામ માટે હતી. તેથી, આ દર તા.૨૯/૦૬/૨૦૨૦ ની બેઠક મુજબ દર નક્કી કરવાની પદ્ધતિઓ

અનુસાર ન હતા.

રિટ-અરજદારોએ કાર્ય આદેશ જારી કરવાનો આગ્રહ રાખેલ હોવાથી, તે અત્યંત ઉતાવળમાં તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા અને તે મુજબ કાર્ય આદેશ નંબર ૨૦૯ માં દરનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો.

કાર્ય આદેશ નંબર ૨૧૨ માટે અપનાવવામાં આવેલા દર સુરત ખાતે કિડની હોસ્પિટલના બાંધકામ માટેના તબક્કા-૧ ના દરના આધારે હતા અને આ દરની રિટ-અરજદારોને આપવામાં આવેલા દર સાથે સરખામણી સૂચવે છે કે દરમાં વધારો થયો છે, તેથી, રિટ-અરજદારો કોઈપણ રીતે વ્યથિત થયા તેમ ન કહી શકાય.

જુલાઈ ૨૦૨૦ માં કામ પૂર્ણ થયા પછી, અને કાર્ય આદેશમાં ઉલ્લેખિત દર તા.૨૯/૦૬/૨૦૨૦ ના રોજ યોજાયેલી બેઠકની વિગતો અનુસાર નથી તે જાણ્યા પછી સુધારેલા દરનો ઉલ્લેખ તા.૨૦/૧૦/૨૦૨૦ ના કાર્ય આદેશમાં કરવામાં આવ્યો હતો. કેટલીક વસ્તુઓમાં ઉપરની તરફ પુનરાવર્તન જોવા મળ્યું હોવાથી, રિટ-અરજદારોને પ્રતિવાદીઓના નિર્ણયથી વ્યથિત હોવાનું કહી શકાય નહીં.

વધુમા પ્રતિવાદીઓ સમાન કામ હાથ ધરવા માટે એક મલારી કન્સ્ટ્રક્શન કંપનીને જારી કરાયેલા તા.૦૭/૦૮/૨૦૨૦ ના કાર્ય આદેશ પર આધાર રાખે છે, એટલે કે તે જ પૂંગણમાં નજીકની કિડની હોસ્પિટલમાં ઓક્સિજન ગેસ પાઈપલાઈન સિસ્ટમ પૂરી પાડવી અને તેને ઠીક કરવી.પ્રતિવાદીઓ-રાજ્ય જણાવે છે કે જો મલારી કન્સ્ટ્રક્શન કંપનીને લાગુ કરવામાં આવેલા દરની સરખામણી રિટ-અરજદારોને લાગુ કરવામાં આવેલા દર સાથે કરવામાં આવે, તો તે જાણવા મળે છે કે : (૧) મલારી કન્સ્ટ્રક્શન કંપનીએ સી.ઈ. પ્રમાણપત્રો ધરાવતી આચારી ચીજવસ્તુઓનો ઉપયોગ કર્યો છે; (૨) મલારી કન્સ્ટ્રક્શન કંપનીને તે જ કામ માટે રિટ-અરજદારોની સરખામણીમાં ઓછી ચૂકવણી કરવામાં આવી છે.

(૧૭) ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત આવા સંજોગોમાં, વિદ્વાન એ. જી. પી. શ્રીમાન પટેલ પ્રાર્થના કરે છે કે આ રિટ-અરજીમાં કોઈ યોગ્યતા ન હોવાને કારણે તેને નકારી કાઢવામાં આવે અને રિટ-અરજદારોને નાણાંની વસૂલાત માટે દીવાની દાવો દાખલ કરવાના ઉપાય તરફ ધકેલી શકાય.

વિશ્લેષણ :

(૧૮) પક્ષકારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલને સાંભળ્યા પછી અને

રેકૉર્ડ પરના દસ્સાતાવેજોને જોયા પછી, અમારા ધ્યાનમાં આવતો એક માત્ર પ્રશ્ન એ છે કે શું રિટ-અરજદારો વર્તમાન રિટ-અરજીમાં વિનંતી કરાયેલ રાહત માટે હકદાર છે કે કેમ.

બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની અરજી ટકવા માટેની અનિવાર્યતા :

(૧૯) ટકવાપણાના મુદ્દા સંદર્ભમાં, અમે યુનિટેડ લિમિટેડ અને અન્યો વિરુદ્ધ તેલંગાણા સ્ટેટ ઇન્ડસ્ટ્રિયલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર કોર્પોરેશન (ટી. એસ. આઈ. આઈ. સી.) અને અન્યોના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના તાજેતરના ચુકાદાનો સંદર્ભ આપવા કરતાં વધુ સારું કંઈ કરી શકતા નથી, જે ૨૦૨૧ એસ. સી. સી. ઓનલાઈન ૯૯ માં પ્રકાશીત થયેલ છે, જેમાં માનનીય ન્યાયમૂર્તિ ડૉ. ધનંજય વાય. ચન્દ્રચુડ નાઓએ બેન્ચ વતી બોલતા નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે :

“.....જો કે, બાબતને સ્પષ્ટ કરવા માટે, એવું માનવું જરૂરી છે કે કરારની બાબતમાં બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો આશરો સંપૂર્ણપણે બાકાત નથી. સારી રીતે સ્થાયી થયેલા પરિમાણોને આધિન કાનૂની અધિકારોને લાગુ કરવા માટે જાહેર કાયદાનો ઉપાય ઉપલબ્ધ છે.

૩૯. એબીએલ ઇન્ટરનેશનલ લિમિટેડ વિરુદ્ધ એક્સપોર્ટ ક્રેડિટ

ગેરંટી કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા (૨૦૦૪) ૩ એસસીસી ૫૫૩ [એબીએલ ઇન્ટરનેશનલ] માં આ અદાલતની બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ અદાલતના પૂર્વ-નિર્ણયનું વિશ્લેષણ કર્યું [કે. એન. ગુરુસ્વામી વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૪ એસ.સી. ૫૯૨; ગુજરાત સ્ટેટ ફાઇનાન્સિયલ કોર્પોરેશન વિરુદ્ધ લોટસ હોટેલ્સ (પ્રા) લિમિટેડ (૧૯૮૩) ૩ એસસીસી ૩૭૯; ગુણવંત કૌર વિરુદ્ધ મ્યુનિસિપલ કમિટી, ભટિંડા, (૧૯૬૭) ૩ એસસીસી ૭૬૯] એવા નિષ્કર્ષ પર આવવા માટે કે કલમ ૨૨૬ હેઠળની રિટ રાજ્ય સામે કરારના અધિકારો અથવા તેની સાધનસામગ્રીનો દાવો કરવા માટે ટકવા યોગ્ય છે. જે ભારતીય બંધારણની કલમ ૧૨ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે. ન્યાયમૂર્તિ એન. સંતોષ હેગડે દ્વારા બોલતા કોર્ટે ઠરાવ્યું કે :

“૨૭. ...રિટ અરજીની ટકવા પાત્રતા અંગે નીચેના કાનૂની સિદ્ધાંતો ઉભરી આવે છે:

(ક) યોગ્ય કિસ્સામાં, કરારની જવાબદારીમાંથી ઉદ્ભવતા રાજ્ય અથવા રાજ્યના ઘટકો સામે રિટ પિટિશન જાળવવા યોગ્ય છે.

(ખ) માત્ર હકીકતના કેટલાક વિવાદિત પ્રશ્નો વિચારણા માટે ઊભા થાય છે, તેથી તે નિયમની બાબત તરીકે તમામ કેસોમાં રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવાનો ઇનકાર કરવાનો આધાર ન હોઈ શકે.

(ગ) નાણાકીય દાવાની પરિણામી રાહતને લગતી રિટ અરજી પણ ટકવા પાત્ર છે.

૪૦. આ સ્પષ્ટીકરણ આ અદાલત દ્વારા અનુસરવામાં આવ્યું છે, અને યુ.પી. રાજ્ય વિરુદ્ધ સુધીર કુમાર [૨૦૨૦ એસસીસી ઓનલાઇન એસસી ૮૪૭] અને પોપટરાવ વ્યંકટરાવ પાટિલ વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય [દીવાની અપીલ ૧૬૦૦/૨૦૦૦ (ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલત)] માં આ અદાલતના ત્રણ ન્યાયાધીશ બેન્ચના નિર્ણયો દ્વારા અપનાવવામાં આવ્યો છે. એબીએલ ઇન્ટરનેશનલના નિર્ણયમાં ચેતવણી આપવામાં આવી છે કે જ્યારે કરાર દ્વારા અન્ય ઉપાયો પૂરા પાડવામાં આવ્યા હોય ત્યારે કલમ ૨૨૬ હેઠળ સંપૂર્ણ શક્તિનો ઉપયોગ સાવધાની સાથે થવો જોઈએ. પરંતુ સૈદ્ધાંતિક નિવેદન તરીકે, કલમ ૨૨૬ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રને કરારની બાબતોમાં બાકાત રાખવામાં આવ્યું નથી. વર્તમાન કેસમાં વિકાસ સમજૂતીની કલમ ૨૩.૧ પક્ષોને તેમના વિવાદોને મધ્યસ્થી દ્વારા ઉકેલવા માટે આદેશ આપે છે. જો કે, રાજ્યના ઘટક અને ખાનગી પક્ષ વચ્ચેના કરારની અંદર મધ્યસ્થી કલમની હાજરી કલમ ૨૨૬ [હરબંસલાલ સાહનિયા વિરુદ્ધ ઇન્ડિયન ઓઇલ કોર્પોરેશન લિમિટેડ (૨૦૦૩) ૨ એસ. સી. સી. ૧૦૭; રામ બરાલ સિંહ અને કંપની વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, (૨૦૧૫) ૧૩ એસ. સી. સી. ૫૯૨] હેઠળ ઉપાયો

મેળવવા માટે સંપૂર્ણ અવરોધ તરીકે કામ કરતી નથી.જો રાજ્યના ઘટકો ન્યાયી અને વાજબી રીતે કાર્ય કરવા માટે કલમ ૧૪ હેઠળ તેના બંધારણીય આદેશનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તો બંધારણની કલમ ૨૨૬ ની પૂર્ણ સત્તાઓ હેઠળ રાહત મળશે.એબીએલ ઇન્ટરનેશનલમાં આ સિદ્ધાંતને માન્યતા આપવામાં આવી હતી:

“૨૮. જો કે, ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીની ટકવા પાત્રતા અંગેના વાંધાને ધ્યાનમાં લેતી વખતે, અદાલતે એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ વિશેષાધિકાર રિટ જારી કરવાની સત્તા સંપૂર્ણ પ્રકૃતિની છે અને તે બંધારણની અન્ય કોઈપણ જોગવાઈઓ દ્વારા મર્યાદિત નથી.કેસની હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખીને ઉચ્ચ અદાલતને રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવાની કે ન લેવાની વિવેકાધીકાર છે.અદાલતે આ સત્તાના ઉપયોગમાં પોતાના પર કેટલાક પ્રતિબંધો લાદ્યા છે. (જુઓ વર્લ્ડપૂલ કોર્પોરેશન વિરુદ્ધ ટ્રેડ માર્ક્સના રજિસ્ટ્રાર [(૧૯૯૮) ૮ એસ. સી. સી. ૧] અને વિશેષાધિકાર રિટ બહાર પાડવાનો ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો આ સંપૂર્ણ અધિકાર સામાન્ય રીતે અન્ય ઉપલબ્ધ ઉપાયોને બાકાત રાખવા માટે અદાલત દ્વારા ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે નહીં સિવાય કે રાજ્યની આવી

કાર્યવાહી અથવા તેના ઘટકો મનસ્વી અને ગેરવાજબી હોય જેથી કલમ ૧૪ ના બંધારણીય આદેશનું ઉલ્લંઘન થાય અથવા અન્ય માન્ય અને કાયદેસર કારણો માટે, જેના માટે કોર્ટ કહેવાતા અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી માને છે.” (ભાર મૂકવામાં આવે છે)

૪૧. તેથી, કલમ ૨૨૬ હેઠળ તેના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે, કોર્ટને એ તપાસ કરવાનો અધિકાર છે કે શું રાજ્ય અથવા તેના ઘટકોની કાર્યવાહી મનસ્વી અથવા અન્યાયી છે અને પરિણામે, કલમ ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરે છે. કલમ ૨૨૬ હેઠળનો અધિકારક્ષેત્ર રાજ્યની સત્તાના મનસ્વી ઉપયોગ અથવા સત્તાના દુરુપયોગ સામે મૂલ્યવાન બંધારણીય રક્ષણ છે. કારણના વિવાદમાં અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ થવો જોઈએ કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે, અદાલતે, નિઃશંકપણે, હકીકતના વિવાદિત પ્રશ્નોને ટાળવા જોઈએ, જે સુનાવણીની જરૂર હોય તેવા પુરાવા આધારિત નિર્ણય પર આધારિત હોય. પરંતુ સમાન રીતે, તે સારી રીતે નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૨૨૬ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રને માત્ર કારણના ક્ષેત્ર સાથે સંબંધિત વિવાદના આધારે દૂર કરી શકાતો નથી. આ એક સરળ કારણ માટે છે કે રાજ્ય અને તેના ઘટકોને વાજબી રીતે કામ કરવાની ફરજમાંથી તેઓ તેમના વ્યવસાયિક વ્યવહારોમાં કારણના ક્ષેત્રમાં

પ્રવેશ્યા છે તે કારણથી મુકિત આપવામાં આવી નથી. તેવી જ રીતે, લવાદ કલમની હાજરી તમામ કેસોમાં કલમ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રને દૂર કરે છે, તેમ છતાં, તે હજુ પણ કેસ-દર-કેસ નક્કી કરવાની જરૂર છે કે શું જાહેર કાયદાના ઉપાયને ન્યાયી રીતે લાગુ કરી શકાય છે કે કેમ. જ્યારે કરારની પાયાની રજૂઆત નિષ્ફળ ગઈ હોય ત્યારે આ કેસમાં આંધ્રપ્રદેશના એક જજ અને ખંડપીઠ દ્વારા કલમ ૨૨૬ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. ”

(૨૦) એબીએલ ઇન્ટરનેશનલ (સુપ્રા) માં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતને સર્વોચ્ચ અદાલતે નોબલ રિસોર્સિસ વિરુદ્ધ ઓરિસ્સા રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૬) ૧૦ એસસીસી ૨૩૬ (ફકરા ૧૫ પર); ફૂડ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિરુદ્ધ એસઈઆઈએલ લિમિટેડ અને અન્ય (૨૦૦૮) ૩ એસસીસી ૪૪૦ (ફકરા ૧૬ પર); સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિરુદ્ધ દેવી ઇસ્પાત લિમિટેડ અને અન્ય (૨૦૧૦) ૧૧ એસસીસી ૧૮૬ (ફકરા ૨૮ પર); અને સૂર્ય કન્સ્ટ્રક્શન્સ વિરુદ્ધ યુ. પી. રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૧૯) ૧૬ એસસીસી ૭૯૪ (ફકરા ૩ પર) કેસમાં સતત સમર્થન આપ્યું છે. .

(૨૧) રાધાકૃષ્ણ અગ્રવાલ અને અન્યો વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય અને અન્યોના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદા, (૧૯૭૭) ૩ એસ. સી. સી. ૪૫૭ પર

પણ ચર્ચા કરવામાં આવી હતી.તે એક એવો ચુકાદો હતો જેમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા લીઝ હેઠળ તેને ચૂકવવાપાત્ર રોયલ્ટીના દરમાં સુધારા અને ઉપરોક્ત લીઝ રદ કરવા સામે રિટ અરજી પક્ષકારો વચ્ચેના કરાર દ્વારા સંચાલિત હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું, જેમાં ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈઓને આકર્ષવા માટે રાજ્યની કાર્યવાહી દ્વારા કોઈ ગેરવાજબીતા કરવામાં આવી ન હતી.આવા તમામ પ્રશ્નોનું સમાધાન રિટ અરજીઓ દ્વારા નહીં પણ દીવાની અદાલતો દ્વારા કરવામાં આવે તે વ્યાપક દરખાસ્તને સ્પષ્ટપણે અસંમત કરવામાં આવી છે, કારણ કે આ ચુકાદાથી "ઘણું પાણી વહી ગયું છે", જે કટોકટી દરમિયાન આપવામાં આવ્યું હતું જ્યારે વ્યક્તિઓના મૂળભૂત અધિકારો સસ્પેન્ડ કરવામાં આવ્યા હતા.આમ, પેરીગામ્ટો નવીન વિરુદ્ધ આંધ્ર પ્રદેશ સરકાર અને અન્ય (૨૦૦૧) ૮ એસ. સી. સી. ૩૪૪, માં સુપ્રીમ કોર્ટે જણાવ્યું હતું કે:

"૨૧. આ પ્રશ્ન પર કે ઉચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા માંગવામાં આવેલી અને આપવામાં આવેલી રાહત સંપૂર્ણપણે કારણના ક્ષેત્રમાં ઉદ્ભવે છે અને તેથી, ઉચ્ચ અદાલતે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ તેની શક્તિનો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ, જે વાય. એસ. રાજા રેડ્ડી વિરુદ્ધ આંધ્ર પ્રદેશ માઈનિંગ કોર્પોરેશન લિમિટેડ [(૧૯૮૮) ૨ એન એલ. ટી.૭૨૨] માં આંધ્ર પ્રદેશ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના નિર્ણય અને હર શંકર વિરુદ્ધ ડે. એક્સાઈઝ એન્ડ ટેક્સેશન કોમ. [(૧૯૭૫) ૧ એસ. સી. સી. ૭૩૭],

રાધાકૃષ્ણ અગ્રવાલ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય [(૧૯૭૭) ૩ એસ. સી. સી. ૪૫૭], રામલાલ એન્ડ સન્સ વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય [(૧૯૭૬) ૧ એસ. સી. સી. ૧૧૨], શિવ શંકર દલ મિલ્સ વિરુદ્ધ હરિયાણા રાજ્ય [(૧૯૮૦) ૨ એસ. સી. સી. ૪૩૭], રમણ દયરામ શેટ્ટી વિરુદ્ધ ભારતીય આંતરરાષ્ટ્રીય વિમાનમથક સત્તામંડળ [(૧૯૭૯) ૩ એસ. સી. સી. ૪૮૯] અને બશેશર નાથ વિરુદ્ધ સી. આઈ. ટી. [એ. આઈ. આર. ૧૯૫૯ એસ. સી. ૧૪૯]. ના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખે છે. જો કે આ અદાલત દ્વારા રાધાકૃષ્ણ અગ્રવાલ પ્રકારના કેસ [(૧૯૭૭) ૩ એસ. સી. સી. ૪૫૭] માં ઉદ્ભવતા કેસોનો એક સમૂહ પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યો છે, તેમ છતાં કરારના ક્ષેત્રમાં ન્યાયિક સમીક્ષાના પ્રવાહમાં ઘણું પાણી વહી ગયું છે. એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં નિર્ણય લેતી સત્તાએ તેની વૈધાનિક સત્તાને વટાવી દીધી હોય અથવા આવી શક્તિનો ઉપયોગ કરીને કુદરતી ન્યાયના નિયમો અથવા સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન કર્યું હોય અથવા તેનો નિર્ણય વિકૃત હોય અથવા અતાર્કિક આદેશ પસાર કર્યો હોય, આ અદાલતે પક્ષો અને સરકાર અને તેની એજન્સીઓ વચ્ચે કરાર કર્યા પછી પણ દરમિયાનગીરી કરી છે. અમે આ અદાલતના ત્રણ નિર્ણયોની જાહેરાત કરી શકીએ છીએ જેમાં દ્વારકાદાસ મારફતિયા એન્ડ સન્સ વિરુદ્ધ બોમ્બે બંદરના ટ્રસ્ટી મંડળ [(૧૯૮૯) ૩ એસસીસી ૨૯૩], મહાબીર ઓટો સ્ટોર્સ વિરુદ્ધ ઇન્ડિયન ઓઈલ કોર્પોરેશન [(૧૯૯૦) ૩ એસસીસી

૭૫૨] અને શ્રીલેખા વિદ્યાર્થી (કુમારી) વિરુદ્ધ યુ. પી. રાજ્ય [(૧૯૯૧) ૧ એસસીસી ૨૧૨] નો સમાવેશ થાય છે. જ્યાં કરારના ઉદ્ધંધનમાં કાનૂની જવાબદારીના ઉદ્ધંધનનો સમાવેશ થાય છે જ્યારે ફરિયાદ કરાયેલ આદેશ વૈધાનિક સત્તા દ્વારા વૈધાનિક શક્તિનો ઉપયોગ કરીને કરવામાં આવ્યો હતો, તેમ છતાં કાર્યવાહીનું કારણ કરારમાંથી ઉદ્ભવે છે અથવા કરાર સાથે સંબંધિત છે, તેને જાહેર કાયદાના ક્ષેત્રમાં લાવે છે કારણ કે ઉપયોગમાં લેવાતી સત્તા કરારથી અલગ છે. સરકારને ગમે તે વ્યક્તિ સાથે વેપાર કરવાની સ્વતંત્રતા વાજબીપણું અને નિષ્પક્ષતા તેમજ જાહેર હિતની શરતોને આધિન છે. કરાર કર્યા પછી, કરારને રદ કરવામાં, જે વર્તમાન કેસની જેમ વૈધાનિક જોગવાઈઓની શરતોને આધિન છે, એવું ન કહી શકાય કે આ બાબત સંપૂર્ણપણે કરારના ક્ષેત્રમાં આવે છે. તેથી, અમને નથી લાગતું કે એવું સૂચન કરવું યોગ્ય રહેશે કે હાથ પરનો કેસ સંપૂર્ણપણે કરારમાંથી ઉદ્ભવે છે અને તેથી, બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ દખલગીરીની જરૂર નથી. આ દલીલ પણ નકારી કાઢવામાં આવે છે.” (ભાર મૂકવામાં આવે છે)

(૨૨) રિશી કિરણ લોજિસ્ટિક્સ વિરુદ્ધ બોર્ડ ઓફ ટ્રસ્ટીઝ ઓફ કંડલા પોર્ટ અને અન્યો (૨૦૧૫) ૧૩ એસ. સી. સી. ૨૩૩ માં, સુપ્રીમ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો કે કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજી, જાહેર કાયદાના ઉપાય હોવાથી,

કલમ ૨૨૬ નો ઉપયોગ કરી શકાય તે પહેલાં તથ્યો પર "જાહેર કાયદાના તત્વ" હાજર હોવા જોઈએ – ફક્ત ૩૭ અને ૩૮ જુઓ.આ વિષય પરનો કાયદો જોશી ટેકનોલોજીસ ઇન્ટરનેશનલ ઇન્ક. વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્યો (૨૦૧૫) ૭ એસસીસી ૭૨૮ માં સંપૂર્ણ રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં સુપ્રીમ કોર્ટે જણાવ્યું છે:

"૬૯. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોમાં આ રીતે સારાંશિત સ્થિતિને અગાઉની ચર્ચાના સંદર્ભમાં સમજવી પડશે જે આપણે ઉપર દર્શાવી છે.આ મુજબ, કોઈ શંકા નથી કે કરારની બાબતોમાં અથવા જ્યાં હકીકતના વિવાદિત પ્રશ્નો હોય અથવા નાણાકીય દાવો કરવામાં આવે ત્યારે પણ રિટ પિટિશનની ટકવા પાત્રતા પર કોઈ સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ નથી.તે જ સમયે, હાઈકોર્ટ પાસે વિવેકાધીકાર છે જે અમુક સંજોગોમાં તેનો ઉપયોગ કરવાનો ઇનકાર કરી શકે છે.તે એ પણ અનુસરે છે કે નીચેના સંજોગોમાં, "સામાન્ય રીતે", કોર્ટ આવી વિવેકાધીકારનો ઉપયોગ કરશે નહીં:

૬૯.૧. જ્યાં સુધી કાર્યવાહી સાથે કોઈ જાહેર કાયદાનું સ્વરૂપ જોડાયેલ ન હોય ત્યાં સુધી કોર્ટ આ મુદ્દાની તપાસ કરી શકશે નહીં.

૬૯.૨. જ્યારે પણ કરારમાં વીવાદના સમાધાનની કોઈ ચોક્કસ રીતની જોગવાઈ કરવામાં આવે છે, ત્યારે ઉચ્ચ અદાલત બંધારણની કલમ ૨૨૬

હેઠળ તેની વિવેકાધીકારનો ઉપયોગ કરવાનો ઇનકાર કરશે અને પક્ષને સમાધાનની ઉપરોક્ત રીત તરફ ધકેલી દેશે, ખાસ કરીને જ્યારે વિવાદોનું સમાધાન મધ્યસ્થતાના માધ્યમો દ્વારા કરવાનું હોય.

૬૯.૩. જો હકીકતના ખૂબ જ ગંભીર વિવાદિત પ્રશ્નો હોય જે જટિલ પ્રકૃતિના હોય અને તેમના નિર્ધારણ માટે મૌખિક પુરાવાની જરૂર હોય.

૬૯.૪. ખાસ કરીને કરારની જવાબદારીઓમાંથી ઉદ્ભવતા નાણાં દાવાઓ સામાન્ય રીતે અપવાદરૂપ સંજોગો સિવાય સ્વીકારવામાં આવતા નથી.

૭૦. વધુમાં, રાજ્ય/જાહેર સત્તામંડળ દ્વારા ખાનગી પક્ષો સાથે કરવામાં આવેલા કરારોને લગતી વિવિધ પરિસ્થિતિઓ/પાસાઓ સાથે વ્યવહાર કરતી આ અદાલતના વિવિધ ચુકાદાઓમાંથી બહાર આવતી કાનૂની સ્થિતિનો સારાંશ નીચે મુજબ આપી શકાય છે:

૭૦.૧. કરાર કરવાના તબક્કે, રાજ્ય સંપૂર્ણપણે તેની કાર્યકારી ક્ષમતામાં કાર્ય કરે છે અને નિષ્પક્ષતાની જવાબદારીઓ દ્વારા બંધાયેલ છે.

૭૦.૨. રાજ્ય તેની કાર્યકારી ક્ષમતામાં, કરારના ક્ષેત્રમાં પણ, ન્યાયી રીતે વર્તવાની જવાબદારી હેઠળ છે અને કેટલાક ભેદભાવનું પાલન કરી શકતું નથી.

૭૦.૩. એવા કિસ્સાઓમાં પણ કે જ્યાં કરારના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશતા પહેલા સ્પર્ધાત્મક દાવાઓની પસંદગી અથવા વિચારણાનો પ્રશ્ન હોય, બંધારણની કલમ ૧૪ ના ઉદ્દેશનનો પ્રશ્ન ઊભો થાય તે પહેલાં હકીકતોની તપાસ કરવી પડશે અને તેને શોધવી પડશે.જો તે હકીકતો વિવાદિત હોય અને પુરાવાના મૂલ્યાંકનની જરૂર હોય, જેની ચોકસાઈ માત્ર વિગતવાર પુરાવા લઈને સંતોષકારક રીતે ચકાસી શકાય છે, જેમાં સાક્ષીઓની તપાસ અને ઊલટ-તપાસ સામેલ છે, તો બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ કાર્યવાહીમાં કેસનો અનુકૂળ અથવા સંતોષકારક નિર્ણય લઈ શકાતો નથી.આવા કિસ્સાઓમાં અદાલત પીડિત પક્ષને દીવાની દાવો વગેરેના વૈકલ્પિક ઉપાયનો આશરો લેવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે.

૭૦.૪. બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના રિટ અધિકારક્ષેત્રનો હેતુ સ્પેષિય કરવામાં આવેલી જવાબદારીને ટાળવાની સુવિધા આપવાનો ન હતો.

૭૦.૫. કરારની જવાબદારી ટાળવા માટે રિટ અરજી ટકવા યોગ્ય ન હતી.કરારમાં સંમત થયેલી શરતોના અમલમાં વ્યાપારી મુશ્કેલી, અસુવિધા અથવા મુશ્કેલીની ઘટના, પક્ષોએ ખુદી આંખોથી સ્વીકારેલી કરારની શરતોનું પાલન ન કરવામાં કોઈ સમર્થન આપી શકે નહીં.એવું ક્યારેય ન હોઈ શકે કે જો લાયસન્સધારકને આવું કરવું નફાકારક લાગે તો તે લાયસન્સ તૈયાર કરી શકે: અને જો તે પોતાનો વ્યવસાય ચલાવવા માટે વ્યાવસાયિક રીતે અયોગ્ય લાગે તો તે જે શરતો હેઠળ લાયસન્સ લેવા માટે સંમત થયો હોય તેને પડકાર આપી શકે છે.

૭૦.૬. સામાન્ય રીતે, જ્યાં કરારના ઉલ્લંઘનની ફરિયાદ કરવામાં આવે છે, ત્યાં આવા ઉલ્લંઘનની ફરિયાદ કરનાર પક્ષ, જો ખાસ કરીને કરાર કરવામાં સક્ષમ હોય તો કરારના ચોક્કસ પાલન માટે દાવો કરી શકે છે. નહિંતર, પક્ષ નુકસાની માટે દાવો કરી શકે છે.

૭૦.૭. જ્યાં કાયદા દ્વારા અસમર્થિત કાર્યકારી કાર્યવાહી હોય અથવા કોર્પોરેશનના સંદર્ભમાં પણ કાયદા સમક્ષ સમાનતાનો ઇનકાર હોય અથવા કાયદાના સમાન રક્ષણનો ઇનકાર હોય અથવા જો તે દર્શાવી શકાય કે જાહેર અધિકારીઓની કાર્યવાહી કોઈ સુનાવણી કર્યા વિના અને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન કર્યા વિના કરવામાં આવી હતી, તો

તે કાર્યવાહી કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું પાલન કર્યા વિના કરી શકાતી ન હતી.

૭૦.૮. જો ખાનગી પક્ષ અને રાજ્યની રાજ્ય/ઘટક અને/અથવા એજન્સી વચ્ચેનો કરાર ખાનગી કાયદાના દાયરામાં હોય અને તેમાં જાહેર કાયદાનું કોઈ તત્વ ન હોય, તો પીડિત પક્ષ માટે સામાન્ય બાબત એ છે કે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ ઉચ્ચ અદાલતનો સંપર્ક કરીને તેના અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાને બદલે સામાન્ય નાગરિક કાયદા હેઠળ પૂરા પાડવામાં આવેલા ઉપાયોને લાગુ કરવા.

૭૦.૯. રાજ્ય સાથેના કરારમાં જાહેર કાયદા અને ખાનગી કાયદાના તત્વ વચ્ચેનો તફાવત ઝાંખો પડી રહ્યો છે.જો કે, તે સંપૂર્ણપણે નાબૂદ કરવામાં આવ્યું નથી અને જ્યાં આ બાબત સંપૂર્ણપણે કરારના ખાનગી ક્ષેત્રમાં આવે છે, ત્યાં આ અદાલતે એવી સ્થિતિ જાળવી રાખી છે કે રિટ પિટિશન ટકવા યોગ્ય નથી.જાહેર કાયદો અને ખાનગી કાયદાના અધિકારો અને ઉપાયો વચ્ચેનું દ્વિભાજન દરેક કેસના વાસ્તવિક મેટ્રિક્સ પર આધારિત હશે અને જાહેર કાયદાના ઉપાયો અને ખાનગી કાયદાના ક્ષેત્ર વચ્ચેના તફાવતને ચોકસાઈ સાથે સીમાંકિત કરી શકાતો નથી.હકીકતમાં, દરેક કેસની તેની હકીકતો પર તપાસ કરવી પડશે કે શું પક્ષો વચ્ચેના કરાર

સંબંધોમાં જાહેર તત્વનું ચિહ્ન છે કે કેમ. એકવાર કોઈ ચોક્કસ કેસની હકીકતો પર એવું જાણવા મળે છે કે પ્રવૃત્તિ અથવા વિવાદની પ્રકૃતિમાં જાહેર કાયદાના તત્વનો સમાવેશ થાય છે, પછી ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીઓમાં ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા આ બાબતની તપાસ કરી શકાય છે કે શું રાજ્ય અને/અથવા રાજ્યના ઘટક અથવા એજન્સીની કાર્યવાહી વાજબી, ન્યાયી અને ઉચીત છે કે નહીં અથવા તો સંબંધિત પરિબળોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે અને અપ્રસ્તુત પરિબળો નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં ગયા નથી અથવા નિર્ણય મનસ્વી નથી.

૭૦.૧૦. આવી પરિસ્થિતિમાં નાગરિકની માત્ર વાજબી અથવા કાયદેસરની અપેક્ષા પોતે જ એક અલગ લાગુ કરી શકાય તેવો અધિકાર ન હોઈ શકે, પરંતુ તેના પર વિચાર કરવામાં અને તેને યોગ્ય મહત્વ આપવામાં નિષ્ફળતા નિર્ણયને મનસ્વી બનાવી શકે છે, અને આ રીતે કાયદેસરની અપેક્ષાઓની યોગ્ય વિચારણાની જરૂરિયાતો બિન-મનસ્વીતાના સિદ્ધાંતનો ભાગ બનાવે છે.

૭૦.૧૧. કરારની જવાબદારીઓના ક્ષેત્રમાં આવતા વિવાદોના સંદર્ભમાં ન્યાયિક સમીક્ષાનો અવકાશ વધુ મર્યાદિત હોઈ શકે છે અને શંકાસ્પદ કિસ્સાઓમાં પક્ષકારોને શુદ્ધ કરારના વિવાદોના ચુકાદા માટે પૂરા

પાડવામાં આવેલા ઉપાયો દ્વારા તેમના અધિકારોના ચુકાદામાં ઉતારી શકાય છે."

(૨૩) તે ઉમેરવામાં આવી શકે છે કે દરેક કેસ જેમાં નાગરિક/વ્યક્તિ તેના અથવા તેના મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘન માટે રિટ અદાલતનો દરવાજો ખખડાવે છે તે એક એવી બાબત છે જેમાં "જાહેર કાયદાનું તત્વ" હોય છે, જે ફક્ત કરારના ઉલ્લંઘન અને તેમાંથી વહેતા નુકસાન સાથે સંબંધિત હોય તેવા કેસના વિરોધમાં હોય છે. જ્યારે પણ રાજ્ય વિરુદ્ધ કુદરતી ન્યાયના ઉલ્લંઘનની અરજી કરવામાં આવે છે, ત્યારે ઉપરોક્ત અરજી, જો ટકાઉ જણાય છે, તો બંધારણીય કાયદામાં મનસ્વી રાજ્ય કાર્યવાહી તરીકે લાગે છે, જે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈઓને આકર્ષે છે – જુઓ નવાબખાન અબ્બાસખાન વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય (૧૯૭૪) ૨ એસસીસી ૧૨૧ ફકરા ૭ પર.

(૨૪) તેથી, હાથ પરનો કેસ એક એવો કેસ છે જેમાં "જાહેર કાયદાના તત્વ" નો સમાવેશ થાય છે. રિટ અરજદારે આક્ષેપ કર્યો છે કે કોર્પોરેશનની કાર્યવાહી, જે કરારને સમાપ્ત કરવા તરફ દોરી જાય છે, રિટ અરજદારને બ્લેકલિસ્ટ કરે છે અને રિટ અરજદાર દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલા કોઈપણ પાસાઓને ધ્યાનમાં લીધા વિના સિક્યોરિટી ડિપોઝિટ માટે સંપૂર્ણ રકમ જમ કરે છે, તેને ખૂબ જ મનસ્વી કાર્યવાહી તરીકે ગણી શકાય.

મનસ્વીપણાનો અર્થ અને સાચું મહત્વ:

(૨૫) રમણ દયરામ શેટ્ટી વિરુદ્ધ ભારતીય આંતરરાષ્ટ્રીય હવાઈમથક સત્તામંડળ અને અન્યો [એ.આઈ.આર. ૧૯૭૯ એસ.સી. ૧૬૨૮] માં સુપ્રીમ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો:

“આ નિયમ પણ કલમ ૧૪ માં અંકિત સમાનતાના સિદ્ધાંતમાંથી સીધો વહે છે.ઈ. પી. રોયપ્પા વિરુદ્ધ તમિલનાડુ રાજ્ય, એ. આઈ. આર. ૧૯૭૪ એસ. સી. ૫૫૫ અને મેનકા ગાંધી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, એ. આઈ. આર. ૧૯૭૮ એસ. સી. ૫૯૭ કેસમાં આ અદાલતના નિર્ણયોના પરિણામે હવે તે સારી રીતે નક્કી થઈ ગયું છે કે કલમ ૧૪ રાજ્યની કાર્યવાહીમાં મનસ્વીતા પર પ્રહાર કરે છે અને નિષ્પક્ષતા અને વ્યવહારની સમાનતાની ખાતરી આપે છે.તે જરૂરી છે કે રાજ્યની કાર્યવાહી મનસ્વી ન હોવી જોઈએ પરંતુ તે કેટલાક તર્કસંગત અને સુસંગત સિદ્ધાંત પર આધારિત હોવી જોઈએ જે બિન-ભેદભાવપૂર્ણ છે; તે કોઈપણ બાહ્ય અથવા અપ્રસ્તુત વિચારણા દ્વારા સંચાલિત થવી જોઈએ નહીં, કારણ કે તે સમાનતાનો ઇનકાર હશે.વાજબીપણું અને તર્કસંગતતાનો સિદ્ધાંત જે કાયદેસર તેમજ દાર્શનિક રીતે સમાનતા અથવા બિન-મનસ્વીપણાનું

આવશ્યક તત્વ છે તે કલમ ૧૪ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે છે અને તે દરેક રાજ્યની કાર્યવાહીની લાક્ષણિકતા હોવી જોઈએ, પછી ભલે તે કાયદાની સત્તા હેઠળ હોય અથવા કાયદાના નિર્માણ વિના કારોબારી શક્તિનો ઉપયોગ હોય – તેથી, રાજ્ય કોઈ ત્રીજા પક્ષ સાથે કરાર અથવા અન્યથા સંબંધ બાંધવામાં મનસ્વી રીતે કાર્ય કરી શકતું નથી, પરંતુ તેની કાર્યવાહી કેટલાક ધોરણો અથવા ધોરણોને અનુરૂપ હોવી જોઈએ જે તર્કસંગત અને બિન-ભેદભાવપૂર્ણ હોય.”

(૨૬) દ્વારકાદાસ મારફતિયા એન્ડ સન્સ વિરુદ્ધ બોર્ડ ઓફ ટ્રસ્ટીઝ ઓફ ધ પોર્ટ ઓફ બોમ્બે [એ. આઈ. આર. ૧૯૮૯ એસ. સી. ૧૬૪૨] માં, રાજ્યના ઘટકોની તમામ ક્રીયાઓ પર કલમ ૧૪ લાગુ કરવા માટેના સંબંધમાં આ બાબતની ફરીથી તપાસ કરવામાં આવી હતી. આ અદાલતના અગાઉના નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરીને અને કરારની બાબતોમાં પણ કલમ ૧૪ ની લાગુ પડવા માટેની દલીલોની તપાસ કરતા, ન્યાયમુર્તિ સબ્યસાચી મુખર્જી, (તે સમયે વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ તરીકે), પોતાના અને ન્યાયમુર્તિ કામા માટે બોલતા, પુનરાવર્તન કર્યું કે રાજ્યની અથવા રાજ્યની ઘટકની દરેક કાર્યવાહીની કારણસર જાણ કરવી આવશ્યક છે, જે કારણથી અજાણ હોય તેને બંધારણની કલમ ૨૨૬ અથવા કલમ ૩૨ હેઠળની કાર્યવાહીમાં મનસ્વી તરીકે પ્રશ્ન કરી શકાય છે.

(૨૭) કુમારી શ્રીલેખા વિધાર્થી વગેરે વિરુદ્ધ યુ. પી. રાજ્ય અને અન્યોમાં [એ. આઈ. આર. ૧૯૯૧ એસ. સી. ૫૩૭] સુપ્રીમ કોર્ટની બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે સમાનતાના અવકાશનું વ્યાપક અને ઊંડાણપૂર્વક વિશ્લેષણ કર્યું હતું અને નીચેની દરખાસ્તો રજૂ કરી હતી:

“આ સમયે હવે એ વાત પર શંકા કરી શકાય નહીં કે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ સરકારી નીતિઓની બાબતોને પણ લાગુ પડે છે અને જો સરકારની નીતિ અથવા કોઈપણ કાર્યવાહી, કરારની બાબતોમાં પણ, વાજબીતાની કસોટીને સંતોષવામાં નિષ્ફળ જાય તો તે ગેરબંધારણીય ગણાશે. (રમણ દયરામ શેઠી વિરુદ્ધ ધ ઇન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૯ એસ.સી. ૧૬૨૮ અને કસ્તુરી લાલ લક્ષ્મી રેઢી વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૦ એસ.સી. ૧૯૮૨ જુઓ.કર્નલ એ. એસ. સાંગવાન વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, એ. આઈ. આર. ૧૯૮૧ એસ. સી. ૧૫૪૫ માં, જ્યારે કાર્યકારી સત્તાનો ઉપયોગ કરીને નીતિમાં ફેરફાર કરવાની વિવેકબુદ્ધિ, જ્યારે કાયદા અથવા નિયમ દ્વારા કચડી ન નાખવામાં આવે, ત્યારે વ્યાપક હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે બંધારણની કલમ ૧૪ માં તે અનિવાર્ય અને ગર્ભિત તરીકે ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે નીતિમાં ફેરફાર વાજબી રીતે થવો જોઈએ અને એવી છાપ આપવી જોઈએ નહીં કે તે મનસ્વી રીતે

અથવા કોઈપણ ખોટા માપદંડ દ્વારા કરવામાં આવી હતી. કલમ ૧૪ નો વ્યાપક વ્યાપ અને રાજ્યની પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રને ધ્યાનમાં લીધા વિના, આ કસોટી પર તેની માન્યતા માટે લાયક દરેક રાજ્યની કાર્યવાહીની જરૂરિયાત લાંબા સમયથી નક્કી કરવામાં આવી છે. આ અદાલતના પછીના નિર્ણયોએ આ સિદ્ધાંતના પાયાને મજબૂત બનાવ્યો છે અને આ હેતુ માટે આ અદાલતના તાજેતરના બે નિર્ણયોનો જ ઉલ્લેખ કરવો પૂરતો રહેશે.

હવે તે ખૂબ જ સારી રીતે નક્કી થઈ ગયું છે કે દરેક રાજ્યની કાર્યવાહી, ટકી રહેવા માટે, મનસ્વીપણાના દૂષણો માટે સંવેદનશીલ હોવી જોઈએ નહીં જે બંધારણની કલમ ૧૪ નો મુખ્ય ભાગ છે અને કાયદાના શાસન માટે મૂળભૂત છે, જે આપણને સંચાલિત કરે છે. મનસ્વીતા એ કાયદાના શાસનની ખૂબ જ અવગણના છે. દરેક રાજ્યની કાર્યવાહીમાં આ મૂળભૂત પરીક્ષણની સંતોષ તેની માન્યતા માટે અનિવાર્ય છે અને આ સંદર્ભમાં, રાજ્ય કરારના ક્ષેત્રમાં પણ ખાનગી વ્યક્તિ સાથે સરખામણીનો દાવો કરી શકતું નથી.”

(૨૮) મનસ્વીપણાનો અર્થ અને સાચો અર્થ ચોક્કસપણે જણાવેલા અથવા વ્યાખ્યાયિત કરતાં વધુ સરળતાથી જોવામાં આવે છે. પ્રશ્ન એ છે કે શું

વિવાદિત કૃત્ય મનસ્વી છે કે નહીં, તેનો જવાબ આખરે હકીકતો અને આપેલ કેસના સંજોગોમાં આપવામાં આવે છે.લાગુ કરવા માટેની એક સ્પષ્ટ કસોટી એ જોવાની છે કે વિવાદિત કાર્યમાંથી કોઈ સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત ઉભરી આવ્યો છે કે કેમ અને જો એમ હોય તો, શું તે વાજબીતાની કસોટીને સંતોષે છે.જ્યાં કોઈ કાર્ય કરવા માટે કોઈ રીત સૂચવવામાં આવી હોય અને તે પ્રક્રિયાને અનુસરવામાં કોઈ અવરોધ ન હોય, ત્યાં અધિનિયમની કામગીરી અન્યથા અને એવી રીતે કે જે વાજબી હોય તેવા કોઈપણ સ્પષ્ટ સિદ્ધાંતને જાહેર કરતી નથી, તે પોતે જ મનસ્વીપણાના દોષને આકર્ષિત કરી શકે છે.દરેક રાજ્યની કાર્યવાહીને કારણ દ્વારા જાણ કરવી આવશ્યક છે અને તે અનુસરે છે કે કારણથી અજાણ કાર્ય મનસ્વી છે.કાયદાનું શાસન કાયદા દ્વારા શાસનને ધ્યાનમાં લે છે, ન કે તે લોકોની રમૂજ, સનક અથવા મનોગ્રસ્તિ દ્વારા કે જેમને હાલમાં શાસન સોંપવામાં આવ્યું છે.તે સામાન્ય બાબત છે કે તમે હંમેશા એટલા ઊંચા રહો, પણ કાયદાઓ તમારાથી ઉપર છે.

(૨૯) એસ. જી. જયસિંઘાની વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [એ. આઈ. આર. ૧૯૬૭ એસ. સી. ૧૪૨૭ પૃષ્ઠ ૧૪૩૪ પર] માં, કોર્ટે નીચે આપેલા ફકરામાં, તે ખામીને રોકવા માટે રાજ્યની તમામ કાર્યવાહીઓમાં મનસ્વીપણાની કસોટી અને ટાળવા માટેના જોખમોનો સંકેત આપ્યો હતો:

“આ સંદર્ભમાં એ વાત પર ભાર મૂકવો મહત્વપૂર્ણ છે કે મનસ્વી શક્તિની ગેરહાજરી એ કાયદાના શાસનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે જેના પર આપણી સંપૂર્ણ બંધારણીય વ્યવસ્થા આધારિત છે. કાયદાના શાસન દ્વારા સંચાલિત પ્રણાલીમાં, વિવેકબુદ્ધિ, જ્યારે કાર્યકારી અધિકારીઓને આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત મર્યાદામાં મર્યાદિત હોવી જોઈએ. આ દ્રષ્ટિકોણથી કાયદાના શાસનનો અર્થ એ છે કે જાણીતા સિદ્ધાંતો અને નિયમોને લાગુ કરીને નિર્ણયો લેવા જોઈએ અને સામાન્ય રીતે, આવા નિર્ણયો અનુમાનિત હોવા જોઈએ અને નાગરિકોને ખબર હોવી જોઈએ કે તેઓ ક્યાં છે. જો કોઈ સિદ્ધાંત વિના અથવા કોઈ નિયમ વિના નિર્ણય લેવામાં આવે તો તે અણધારી છે અને આવો નિર્ણય કાયદાના શાસન અનુસાર લેવામાં આવેલા નિર્ણયની વિરુદ્ધ છે. (ડાયસી-“બંધારણનો કાયદો”-દસમી આવૃત્તિ, પરિચય એક્સ) જુઓ. “કાયદો તેની શ્રેષ્ઠ ક્ષણો સુધી પહોંચી ગયો છે”, એમ ન્યાયમુર્તી ડગ્લાસે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિરુદ્ધ વન્ડરલિકમાં જણાવ્યું હતું, (૧૯૫૧-૩૪૨ યુ.એસ. ૯૮:૯૬ લો એડ ૧૧૩), “જ્યારે તે માણસને કોઈ શાસકની અમર્યાદિત વિવેકબુદ્ધિથી મુક્ત કરે છે. જ્યાં વિવેકબુદ્ધિ સંપૂર્ણ હોય છે, ત્યારે માણસને હંમેશા સહન કરવું પડ્યું છે”. તે આ અર્થમાં છે કે કાયદાના શાસનને મનોગ્રસ્તીનો કટ્ટર દુશ્મન કહી શકાય. વિવેકાધિકાર, જેમ કે લોર્ડ મેન્સફિલ્ડે જહોન વિલ્કિન્સ (૧૭૭૦-૯૮ ઈ.આર. ૩૨૭) ના

કિસ્સામાં માનક શબ્દોમાં કહ્યું હતું, "એટલે કે કાયદા દ્વારા સંચાલિત વિવેકબુદ્ધિ હોવી જોઈએ.તેનું સંચાલન નિયમો દ્વારા થવું જોઈએ, રમૂજ દ્વારા નહીં.તે મનસ્વી, અસ્પષ્ટ અને કાલ્પનિક ન હોવું જોઈએ."

(૩૦) લિબર્ટી ઓઈલ મિલ્સ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૪ એસ. સી. ૧૨૭૧ માં, સુપ્રીમ કોર્ટે જણાવ્યું હતું કે 'કોઈ કારણ આપ્યા વિના' અભિવ્યક્તિ સૂચવે છે કે નિર્ણયની જાણ કરવી પડશે પરંતુ નિર્ણય માટેનું કારણ જણાવવું પડશે; પરંતુ કારણ અસ્તિત્વમાં હોવું જોઈએ, અન્યથા નિર્ણય મનસ્વી હશે. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વતી કરવામાં આવેલી દલીલને નકારી કાઢવા માટે શ્રીલેખા વિધાર્થના કેસ (ઉપરોક્ત) માં આ નિર્ણય પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો કે પેરા ૭.૦૬ ની કલમ ૩ ની મુદતમાં સરકારી વકીલોની સેવાઓ કોઈપણ સમયે કોઈ કારણ આપ્યા વિના સમાપ્ત કરી શકાય છે, જે સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણયના નીચેના અવતરણમાંથી દેખાય છે:

"કલમ ૩ નો બીજો ભાગ જે સરકારને કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ કારણ આપ્યા વિના નિમણૂકને સમાપ્ત કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે, તે પણ વિદ્વાન એડિશનલ એડવોકેટ જનરલ દ્વારા સૂચવવામાં આવેલી રીતે ગણી શકાય નહીં. નિમણૂકની મુદતની નિર્વાહ દરમિયાન પણ અને નિમણૂક કરાયેલ વ્યક્તિની નિમણૂક રદ કરવામાં આવે છે તેને કોઈ કારણ જણાવ્યા વિના કોઈ કારણ આપ્યા વિના પણ સમાપ્ત કરી શકાય છે.જો

કે, કોઈ પણ કારણ આપ્યા વિના તેને કોઈ પણ કારણના અસ્તિત્વ વિના સરખાવવું જોઈએ નહીં.તેનો માત્ર અર્થ એ છે કે જે કારણ માટે સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે તે નિયુક્ત વ્યક્તિને સોંપવાની અથવા જાણ કરવાની જરૂર નથી.લિબર્ટી ઓઈલ મિલ્સ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૭ એસ. સી. ૧૨૭૧ માં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે કોઈ કારણ આપ્યા વિના અભિવ્યક્તિ સૂચવે છે કે નિર્ણયની જાણ કરવી પડશે, પરંતુ નિર્ણયના કારણો જાણાવવાની જરૂર નથી; પરંતુ કારણો અસ્તિત્વમાં હોવા જોઈએ, અન્યથા, નિર્ણય મનસ્વી હશે.કારણોની બિન-સોંપણી અથવા તેની બિન-વાતચીત જાહેર નીતિ પર આધારિત હોઈ શકે છે, પરંતુ જે હેતુ માટે સત્તા આપવામાં આવી છે તેને આગળ વધારવા માટે કોઈ નક્કર કારણના અસ્તિત્વ વિના નિમણૂકની સમાપ્તિ મનસ્વી હશે અને તેથી, જાહેર નીતિ વિરુદ્ધ હશે.તેથી, પેરા ૭.૦૬ ની કલમ ૩ નો અર્થ એ સમજવો આવશ્યક છે કે જિલ્લા સરકારી વકીલની નિમણૂકને કડક અર્થમાં સરકાર હેઠળના પદ પર નિમણૂક સાથે સરખાવવી જોઈએ નહીં, જેનો અર્થ એ નથી કે તે તેના જાહેર સ્વરૂપના પદને નકારી કાઢે છે; અને નિમણૂકને સમાપ્ત કરવા તરફ દોરી ગયેલા કારણોને જાણ કર્યા વિના માત્ર સમાપ્તિના નિર્ણયની જાણ કરીને મુદતની ચલણ દરમિયાન પણ સમાપ્ત કરી શકાય છે.તેનો અર્થ એ નથી કે નિમણૂક સરકારની મીઠી ઈચ્છા પર છે, જે અમારા અભિપ્રાયના અસ્તિત્વ

દરમિયાન કોઈ પણ નક્કર કારણોના અસ્તિત્વ વિના પણ કોઈપણ સમયે સમાપ્ત કરી શકાય છે, કલમ ૧૪ નો વ્યાપક વ્યાપ નિઃશંકપણે યુ.પી. રાજ્ય દ્વારા તેની કાર્યકારી શક્તિનો ઉપયોગ કરીને બહાર પાડવામાં આવેલા વિવાદિત પરિપત્રને તેની અંદર લઈ જાય છે, જિલ્લાઓમાં સરકારી વકીલની નિમણૂકની ચોક્કસ પ્રકૃતિ અને અન્ય અધિકારો, કરાર અથવા વૈધાનિક, જે નિમણૂક કરનારાઓને હોઈ શકે છે. આ જ કારણ છે કે અમે અમારો નિર્ણય આ આધાર પર ધરાવીએ છીએ કે નિમણૂકો માટે ઉપલબ્ધ કોઈપણ વૈધાનિક અધિકારથી સ્વતંત્ર, અને આ કેસના હેતુ માટે એમ ધારીએ કે અધિકારો માત્ર નિમણૂકના કરારમાંથી જ વહે છે, રાજ્યની કારોબારી શક્તિનો ઉપયોગ કરીને બહાર પાડવામાં આવેલ વિવાદિત પરિપત્ર, બંધારણની કલમ ૧૪ ને સંતોષે છે અને જો તે મનસ્વી હોવાનું દર્શાવવામાં આવે તો તેને રદ કરવું આવશ્યક છે.”

(૩૧) દ્વારકાદાસ મર્ફિતિયાના કેસમાં (ઉપરોક્ત), ન્યાયમુર્તી સબ્યસાચી મુખર્જી, (જે તે સમયે હતા) એ નીચે મુજબ અવલોકન કરીને ન્યાયિક સમીક્ષાની શક્તિની હદ દર્શાવી હતી:

“.....જ્યાં રાજ્યની કાર્યવાહીમાં મનસ્વીતા હોય છે, ત્યાં કલમ ૧૪ આવે છે અને ન્યાયિક સમીક્ષા આવી કાર્યવાહીને નકારી કાઢે છે. કારોબારી

સત્તામંડળની દરેક કાર્યવાહી કાયદાના શાસનને આધિન હોવી જોઈએ અને તેને કારણસર જાણ કરવી આવશ્યક છે.તેથી, જાહેર સત્તામંડળની પ્રવૃત્તિ ગમે તે હોય, તે કલમ ૧૪ ની કસોટીને પૂર્ણ કરવી જોઈએ

(૩૨) એવો કેસ હોઈ શકે છે, જેમાં ઠેકેદાર દ્વારા કરવામાં આવેલી ચુકવણીની માંગ વિવાદિત હોય અથવા ઠેકેદાર સામે રાજ્ય દ્વારા સામો દાવો કરવામાં આવી શકે. એવા કિસ્સાઓ પણ હોઈ શકે છે, જેમાં ઠેકેદાર દ્વારા કરવામાં આવેલા દાવાને સ્વીકારવામાં આવે છે અને પક્ષકારો વચ્ચે કોઈ સામો દાવો નક્કી કરવામાં આવતો નથી.આવા કિસ્સાઓમાં, હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખીને ખરેખર કોઈ વિવાદ નથી.જો કે, એવા કિસ્સાઓ હોઈ શકે છે કે જેમાં ઠેકેદાર દ્વારા કરવામાં આવેલ દાવો ખૂબ જ નબળા આધાર પર વિવાદિત છે કે દર નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા અને તે મુજબ કરાર આપવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ આવા દર ઉતાવળમાં નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા અને ઊંચા છે.શું આવા કિસ્સામાં, રિટ અરજદાર માટે પક્ષકારને દીવાની અદાલત દ્વારા ઉપલબ્ધ ઉપાયો તરફ પાછા ફરવાની જરૂર પડશે?આ નિર્ણાયક પ્રશ્નનો જવાબ એ સિદ્ધાંત પર આધારિત છે કે જો વૈકલ્પિક અસરકારક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય, તો રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે નહીં.અલબત્ત, જે નિર્દેશ કરવો જરૂરી છે તે એ છે કે વૈકલ્પિક ઉપાયનો અસ્તિત્વ એ કલમ ૨૨૬ હેઠળ અદાલતના અધિકારક્ષેત્ર માટે સંપૂર્ણ અવરોધ નથી, પરંતુ તે હંમેશા વિવેકાધીકાર કવાયતની

બાબત છે અને તેથી તે વિવેકના ક્ષેત્રમાં રહે છે.જો કે, નોંધવા જેવી બાબત એ છે કે હકીકતના વિવાદિત પ્રશ્નને સામાન્ય રીતે ઉચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા તેના રિટ અધિકારક્ષેત્રમાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવતો નથી, તેમ છતાં, તે પરિણામે એવું અનુસરશે નહીં કે જો હકીકતનો કોઈ વિવાદિત પ્રશ્ન ન હોય, તો કલમ ૨૨૬ હેઠળ ઉપાય ઉપલબ્ધ થશે.

(૩૩) આગળ વધતા પહેલા, જે નોંધવું જોઈએ તે એ છે કે આદેશની રિટ એ એક જાહેર ઉપાય છે અને આ ઉપાય ત્યારે છે, જ્યારે જાહેર સત્તા તેને કાયદા દ્વારા સોંપવામાં આવેલી ફરજ નિભાવવામાં નિષ્ફળ જાય છે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, એક વ્યક્તિ સામે રિટ જારી કરવામાં આવે છે, જેની પાસે કરવા માટે કાનૂની ફરજ છે, પરંતુ તે આમ કરવામાં નિષ્ફળ અથવા અવગણના કરે છે.એક કેસને અલગ પાડતા, જેમાં રાજ્યની જાહેર ફરજ લાગુ કરવાની માંગ કરવામાં આવે છે, અને એક કેસ, જેમાં રાજ્યની કરારની જવાબદારી લાગુ કરવાની માંગ કરવામાં આવે છે, અધ્યાપક વેડ, તેમના જાણીતા ગ્રંથ, 'વહીવટી કાયદો' માં સ્પષ્ટ કરે છે કે જ્યારે જાહેર ફરજ જાહેર કાયદાના ઉપાય દ્વારા આદેશની રિટ દ્વારા લાગુ કરી શકાય છે, ત્યારે કરારની ફરજ ખાનગી કાયદાની બાબત તરીકે, નાગરિક અદાલતોના માર્ગો દ્વારા લાગુ કરી શકાય છે.આ સંબંધમાં અધ્યાપક વેડે કરેલા અવલોકનો આ રીતે છે –

“.....એક તફાવત જે સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે તે એ છે કે આદેશો દ્વારા લાગુ કરી શકાય તેવી જાહેર ફરજો, જે સામાન્ય રીતે વૈધાનિક હોય છે અને માત્ર કરારમાંથી ઉદ્ભવતા ફરજો વચ્ચે. કરારની ફરજો ખાનગી કાયદાઓની બાબતો તરીકે સામાન્ય કરારના ઉપાયો દ્વારા લાગુ કરી શકાય છે, જેમ કે નુકસાન, મનાઈ હુકમ, ચોક્કસ કામગીરી અને ઘોષણા.તેઓ આદેશો દ્વારા લાગુ કરી શકાતા નથી, જે પ્રથમ સ્થાને જાહેર ફરજો સુધી મર્યાદિત છે અને બીજું જ્યાં અન્ય પૂરતા ઉપાયો હોય ત્યાં આપવામાં આવતા નથી.”

(૩૪) હવે જે બાબતની નોંધ લેવાની જરૂર છે તે એ છે કે ભલે ગમે તેટલી પાતળી અને સૂક્ષ્મ હોય, ખરેખર, માત્ર જાહેર ખોટી અને ખાનગી ખોટી વચ્ચે જ નહીં, પણ જાહેર કાયદાના ઉપાય અને ખાનગી કાયદાના ઉપાય વચ્ચે પણ સીમાંકનની એક વાસ્તવિક અને ચોક્કસ રેખા છે.કલમ ૨૨૬ મુખ્યત્વે જાહેર કાયદાના ઉપાય છે અને સામાન્ય રીતે, ખાનગી ભૂલો સામેના ઉપાય તરીકે ઉપલબ્ધ નથી.કલમ ૨૨૬ નો આશરો જાહેર જનતાના વિવિધ અધિકારોને લાગુ કરવા અથવા જાહેર અથવા વૈધાનિક અધિકારીઓને તેમની જાહેર ફરજો નિભાવવા અને/અથવા તેમના જાહેર કાર્યોના ક્ષેત્રમાં, કાયદાની મર્યાદામાં કાર્ય કરવા માટે દબાણ કરવા માટે કરી શકાય છે.કલમ ૨૨૬ હેઠળનો ઉપાય, કોઈ શંકા વિના, ખાનગી સંસ્થા અથવા વ્યક્તિ સામે પણ મેળવી શકાય છે; પરંતુ

આદેશના અધિકારનો કાર્યક્ષેત્ર જાહેર ફરજના અમલીકરણ સુધી મર્યાદિત છે. ઓછામાં ઓછા શક્ય શબ્દોમાં, પરંતુ અત્યંત સચોટતા સાથે, સુપ્રીમ કોર્ટે, બિત્તી લિમિટેડ અને અન્યો વિરુદ્ધ સદાશિવન અને અન્યોમાં, (૨૦૦૫) ૬ એસસીસી ૬૫૭ માં અહેવાલ આપ્યો હતો, આ સંબંધમાં કાયદાની સ્થિતિ, આ શબ્દોમાં સ્પષ્ટ કરી હતી:

“આમ, એવું જોઈ શકાય છે કે કલમ ૨૨૬ હેઠળની સજા અથવા ઉપાય એ મુખ્યત્વે જાહેર કાયદાનો ઉપાય છે અને તે સામાન્ય રીતે ખાનગી ભૂલો સામેના ઉપાય તરીકે ઉપલબ્ધ નથી.તેનો ઉપયોગ લોકોના વિવિધ અધિકારોના અમલીકરણ માટે અથવા જાહેર/વૈધાનિક અધિકારીઓને તેમની ફરજો નિભાવવા અને તેમની મર્યાદામાં કામ કરવા માટે દબાણ કરવા માટે થાય છે.જ્યારે સત્તાનો ખોટો ઉપયોગ થાય અથવા ફરજો બજાવવાનો ઈનકાર થાય ત્યારે તેનો ઉપયોગ ન્યાય કરવા માટે થઈ શકે છે.આ રિટ વહીવટી ક્રિયાઓ પર ન્યાયિક નિયંત્રણ તરીકે સેવા આપવા માટે પ્રશંસનીય રીતે સજ્જ છે.આ રિટ કોઈપણ ખાનગી સંસ્થા અથવા વ્યક્તિ સામે પણ જારી કરી શકાય છે, ખાસ કરીને બંધારણની કલમ ૨૨૬ માં વપરાયેલા શબ્દોને ધ્યાનમાં રાખીને.જો કે, આદેશનો અવકાશ જાહેર ફરજના અમલીકરણ સુધી મર્યાદિત છે.આદેશનો કાર્યક્ષેત્ર જેની સામે માંગવામાં આવે છે તે સત્તામંડળની ઓળખને બદલે અમલમાં મૂકવાની ફરજની પ્રકૃતિ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. જો ખાનગી સંસ્થા

જાહેર કાર્ય કરી રહી હોય અને કોઈપણ અધિકારનો અસ્વીકાર આવી સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી જાહેર ફરજના સંબંધમાં હોય, તો જાહેર કાયદાના ઉપાયનો અમલ કરી શકાય છે. જાહેર સંસ્થા પર મૂકવામાં આવેલી ફરજ કાં તો વૈધાનિક અથવા અન્યથા હોઈ શકે છે અને આવી શક્તિનો સ્રોત મહત્વનો નથી, પરંતુ તેમ છતાં, આવી કાર્યવાહીમાં જાહેર કાયદાનું તત્વ હોવું જોઈએ.” (કમલા કાંત કાલિતા (ડી.આર.) અને અન્યો વિરુદ્ધ આસામ ક્રિકેટ એસોસિએશન અને અન્યો (૨૦૦૬) ૧ જી. એલ. ટી. પ૨૮ પૃષ્ઠ જુઓ.

(૩૫) આમ, કલમ ૨૨૬ હેઠળ આદેશની રિટ બહાર પાડવાના સંદર્ભમાં કાયદાની સંક્ષિપ્ત રીતે નિર્ધારિત સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, ધ્યાનમાં રાખવાની બાબત એ છે કે ખાનગી ભૂલના કિસ્સામાં, કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા માટે, બે શરતો સંતોષવી આવશ્યક છે, એટલે કે, (૧) વ્યક્તિની ઓળખ, જેની સામે રિટ માંગવામાં આવે છે, તે વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા તરીકે, જે રિટ અધિકારક્ષેત્રને પાત્ર છે, અને (૨) ફરજનું સ્વરૂપ, જે લાગુ કરવા માંગવામાં આવે છે, તે જાહેર ફરજ છે અથવા જાહેર હિતનું એક તત્વ છે. આપેલ કિસ્સામાં, કોઈ વ્યક્તિ, કદાચ, પ્રથમ પૂર્વશરતની અવગણના કરી શકે છે, એટલે કે, વ્યક્તિ અથવા સંસ્થાની ઓળખ, જે રિટ અધિકારક્ષેત્ર માટે જવાબદાર વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા તરીકે છે, પરંતુ અહીં અગાઉ સૂચવ્યા મુજબ,

બીજી પૂર્વશરતની અવગણના કરી શકાતી નથી, કારણ કે, જાહેર હિતની ગેરહાજરીમાં અથવા જાહેર ફરજના ઉદ્ધંધનની ગેરહાજરીમાં અથવા કોઈ જાહેર ખોટું કરવામાં આવ્યું ન હોય તો, કલમ ૨૨૬ નો કોઈ આશ્રય શક્ય નથી.

(૩૬) જે બાબતની પણ સાવચેતીપૂર્વક નોંધ લેવાની જરૂર છે તે એ છે કે બંધારણીય અથવા વૈધાનિક ફરજ એ જાહેર ફરજ છે અને આદેશની રિટ દ્વારા લાગુ કરી શકાય છે. અલગ રીતે કહીએ તો, અધિકારો અને ફરજો એકબિજા સાથે જોડાયેલા છે. જ્યારે રાજ્ય દ્વારા કોઈ વ્યક્તિને અધિકાર આપવામાં આવે છે, ત્યારે રાજ્ય પોતાના પર આવા અધિકારને લાગુ કરવાની ફરજ મૂકે છે. તાર્કિક રીતે, તેથી, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને બંધારણ દ્વારા મૂળભૂત અધિકાર આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે વ્યક્તિને તેના મૂળભૂત અધિકારોની અનુભૂતિ થાય છે તેની ખાતરી કરવાની ફરજ રાજ્ય પર રહે છે. તેથી, આપેલ કેસમાં, જો કોઈ કરારના ઉદ્ધંધનથી વ્યથિત વ્યક્તિ દર્શાવે છે કે ઉદ્ધંધન કરારના ક્ષેત્રમાં હોવા છતાં, ફરજ, અમલમાં મૂકવાની માંગ, બંધારણીય અથવા વૈધાનિક ફરજ છે, તો આદેશની રિટનો ઉપાય નકારી શકાય નહીં, કારણ કે, કલમ ૨૨૬ હેઠળ, રાજ્યની બંધારણીય અને વૈધાનિક ફરજો અને તેની ઘટકને લાગુ કરવાની ઉચ્ચ અદાલતની બંધારણીય જવાબદારી છે.

(૩૭) વર્તમાન રિટ-અરજી અનિવાર્યપણે બાકી નીકળતી રકમની

ચુકવણીની માંગ કરે છે અને ફરજિયાત સ્વરૂપમાં રિટ માંગે છે, જે પ્રતિવાદીઓને તેની બાકી નીકળતી રકમ ચૂકવવા માટે મજબૂર કરે છે. જો કે રિટ-અરજદાર કરારની શરતો અનુસાર તેના દ્વારા દાવો કરાયેલી બાકી રકમ મેળવવા માટે હકદાર હતો તે હકીકત વિવાદમાં નથી, તેમ છતાં ઉઠાવવામાં આવેલો પ્રશ્ન એ છે કે શું આવી માંગ રિટ પિટિશનમાં બિલકુલ ઉઠાવી શકાય છે અને ફરજિયાત સ્વરૂપમાં જારી કરવામાં આવનારી રિટ દ્વારા લાગુ કરી શકાય છે. શું કરારના પક્ષકારોમાંથી એક રાજ્ય છે તે હકીકતને કારણે જ રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને કરારમાંથી ઉદ્ભવેલી તેની બાકી નીકળતી રકમની વસૂલાત કરવી શક્ય છે? કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ પિટિશન, સરકાર દ્વારા કરાર હેઠળ માત્ર બાકી અને ચૂકવવાપાત્ર રકમની વસૂલાત માટે નહીં હોય, તે ઇમ્પ્રૂવમેન્ટ ટ્રસ્ટ, રોપર વિરુદ્ધ એસ. તેજિંદર સિંહ ગુજરાલ અને અન્યો (૧૯૯૫) સપ્લિમેન્ટ (૪) એસસીસી ૫૭૭ માં નિર્ણય પરથી સ્પષ્ટ છે, જેમાં સુપ્રીમ કોર્ટે અનિશ્ચિત શબ્દોમાં આ રીતે ચુકાદો આપ્યો છે:

“કરાર હેઠળ રકમની વસૂલાત માટે કોઈ રિટ અરજી હોઈ શકતી નથી. હાઈકોર્ટ રિટ અરજીને મંજૂરી આપવા અને તેને ધ્યાનમાં લેવામાં સ્પષ્ટ રીતે ખોટી હતી.”

(૩૮) તેથી, પ્રશ્ન એ છે કે શું કરાર હેઠળ તેની બાકી રકમ ચૂકવવાની

સરકારી જવાબદારીનો દરેક ભંગ, કલમ ૨૨૬ ના કાર્યક્ષેત્રની બહાર આવે છે:આ આપણને વધુ મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન પર લાવે છે અને પ્રશ્ન છે: શું કલમ ૨૨૬ નો બંધારણીય ઉપાય કોઈ રાજ્ય સામે ક્યારેય ઉપલબ્ધ નહીં થાય, પછી ભલે તે રાજ્ય તેના કરારની જવાબદારીઓને ખોટા હેતુઓ સાથે, દુર્ભાવનાપૂર્ણ, અતાર્કિક, મનસ્વી, ગેરવાજબી, અન્યાયી, તરંગી રીતે અથવા જ્યારે રાજ્ય તેની બાકી રકમની ચુકવણી કરતી વખતે સ્પષ્ટ રીતે ભેદભાવ કરે?શું રિટ અદાલત રાજીખુશીથી અને નિઃસહાય થઈ એમ કહીને પોતાનો હાથ પાછો ખેંચી લેશે કે આદેશની રિટ એ જાહેર કાયદાનો ઉપાય છે અને કોઈ પણ રાજ્યને કોઈ પણ આદેશની રિટ જારી કરવામાં આવશે નહીં જે તેને ભેદભાવ ન કરવા અથવા અતાર્કિક, મનસ્વી, ગેરવાજબી, અન્યાયી, તરંગી, દુર્ભાવનાપૂર્ણ અથવા ખોટા હેતુઓ સાથે કામ ન કરવા માટે નિર્દેશ આપે, જ્યારે કરારમાંથી ઉદ્ભવતા તેના બાકી લેણાંની ચુકવણી કરવાનો ઇનકાર કરે અથવા છોડી દે?શું કરારનો ભંગ ક્યારેય તેની બાકી રકમની ચુકવણી કરવાની રાજ્યની કોઈ બંધારણીય જવાબદારીને જન્મ આપી શકે છે?રાધા કૃષ્ણ અગ્રવાલ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, ૧૯૭૭ એ. આઈ. આર. ૧૪૯૬ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે રાજ્ય અથવા તેના અધિકારીઓ દ્વારા કરારનો દરેક ભંગ એ જાહેર ફરજનું ઉલ્લંઘન નથી, કારણ કે, આવી દરખાસ્ત રાજ્ય અથવા તેના એજન્ટો દ્વારા કરારના દરેક ઉલ્લંઘનને કલમ ૨૨૬ હેઠળ તેના અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રમાં હાઈકોર્ટ દ્વારા દખલગીરીનો વિષય બનાવશે અને તેથી, કરારના દરેક ઉલ્લંઘન માટે ફરજિયાત

રિટનો ઉપાય મેળવી શકાતો નથી.આ સંબંધમાં રાધા કૃષ્ણ અગ્રવાલ (ઉપરોક્ત) માં કરવામાં આવેલા સંબંધિત અવલોકનો આ રીતે છે:

“વિદ્વાન વકીલશ્રી દલીલ કરે છે કે આપણી સામેના કેસોમાં જાહેર ફરજનું ઉદ્ધંધન સામેલ છે.અમારી સમક્ષ રજૂ કરાયેલી રજૂઆત એ છે કે, જ્યારે પણ કોઈ રાજ્ય અથવા તેના એજન્ટો અથવા અધિકારીઓ નાગરિક સાથે વ્યવહાર કરે છે, ત્યારે કાં તો વ્યવહાર કરતી વખતે અથવા તેને કર્યા પછી, પક્ષો વચ્ચેના કરારની શરતો હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, રાજ્ય અને નાગરિક વચ્ચે સોદો થાય છે જેમાં "ચોક્કસ કાનૂની અને જાહેર ફરજો" નું પ્રદર્શન સામેલ હોય છે.જો આપણે આ ખૂબ જ વ્યાપક દરખાસ્તને સ્વીકારીશું, તો રાજ્ય અથવા તેના એજન્ટો અથવા તેના અધિકારીઓ દ્વારા કરારના ઉદ્ધંધનના દરેક કેસમાં બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ દખલગીરીની જરૂર પડશે.અમે આને સાચો પ્રસ્તાવ બિલકુલ નથી માનતા.”

(૩૯) હવે જે બાબત નોંધવા જેવી છે તે એ છે કે રાધા કૃષ્ણ અગ્રવાલ (ઉપરોક્ત) નો કેસ કરારના શુદ્ધ અને સરળ ઉદ્ધંધનનો કેસ હતો.ઉદ્ધંધનના આવા કિસ્સાઓમાં, કરારના કથિત ઉદ્ધંધનનો ભોગ બનેલી વ્યક્તિને નુકસાનની ચુકવણીનો ઉપાય ઉપલબ્ધ છે.તે એવી હકીકતમાં છે કે રાધા કૃષ્ણ અગ્રવાલ (ઉપરોક્ત) માં અનુરુદ્ધ ૨૨૬ હેઠળ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના અસાધારણ

અધિકારક્ષેત્રને લાગુ કરવા સંબંધિત કાયદાની ચર્ચા કરવામાં આવી હતી.રાધા કૃષ્ણ અગ્રવાલ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ધારિત કાયદો, તેથી, એવા કેસો સુધી વિસ્તૃત કરી શકાતો નથી, જે માત્ર કરારના ઉલ્લંઘનના કિસ્સાઓ નથી, પરંતુ તેનાથી ઘણા વધારે છે.આ હકીકત પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે રાધા કૃષ્ણ અગ્રવાલ (ઉપરોક્ત) ના ફક્ત ૨ માં સુપ્રીમ કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું:

“.....મુખ્યત્વે, અરજદારોનો કેસ કરારના ઉલ્લંઘનનો છે, જેના માટે રાજ્ય, સામાન્ય રીતે, જો તેણે તેનો ભંગ કર્યો હોય તો વળતર ચૂકવવા માટે જવાબદાર રહેશે.”

(૪૦) ઉપરોક્ત ચર્ચામાંથી જે બહાર આવ્યું છે તે એ છે કે કલમ ૨૨૬ હેઠળ ઉપલબ્ધ ઉપાય એક અસાધારણ ઉપાય છે અને તે પક્ષકારોના ખાનગી અધિકારો જાહેર કરવાના હેતુથી નથી.કરારના અધિકારો અને જવાબદારીઓને લાગુ કરવાના હેતુસર, નાગરિક દાવો દાખલ કરવાનો ઉપાય પીડિત પક્ષ માટે ઉપલબ્ધ છે અને તેથી, ઉચ્ચ અદાલત આવા કરારના અધિકારો અથવા જવાબદારીઓને લાગુ કરવા માટે તેના વિશેષાધિકાર રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરશે નહીં.તેથી, ખાનગી અધિકારો અથવા કરારના અધિકારો અથવા જવાબદારીઓને લાગુ કરવા અથવા આવી જવાબદારીઓ અથવા અધિકારોને ટાળવા માટે પણ કોઈ રિટ અથવા આદેશ ફરજિયાત નથી.કરાર, જે બિન-વૈધાનિક હોય અને અધિકારો, જે સંપૂર્ણપણે કરાર આધારિત હોય અને માત્ર

કરારની શરતો દ્વારા સંચાલિત હોય, તે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ કોઈપણ રિટ અથવા આદેશ દ્વારા લાગુ કરી શકાતા નથી. અધિકારીઓની એક વિશાળ શ્રેણી છે, જેનો આ સંબંધમાં ઉલ્લેખ કરી શકાય છે. (લેખરાજ એસ. લલૌની વિરુદ્ધ એન.એમ. શાહ ડેપ્યુટી કસ્ટોડિયન-કમ-મેનેજિંગ ઓફિસર, બોમ્બે; રાધા કૃષ્ણ અગ્રવાલ (સુપ્રા); ડિવિઝનલ ફોરેસ્ટ ઓફિસર વિરુદ્ધ વિશ્વનાથ ટી કંપની લિમિટેડ; સ્ટેટ બેંક ઓફ હરિયાણા વિરુદ્ધ જાગ રામ, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૦ એસ.સી. ૨૦૧૮; બિહાર ઇસ્ટર્ન ગંગા ફિશરમેન કો-ઓપરેટિવ સોસાયટી લિમિટેડ વિરુદ્ધ સિપાહી સિંહ; બરેલી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી વિરુદ્ધ અજય પાલ સિંહ; લાઇફ ઇન્શ્યોરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા વિરુદ્ધ એસ્કોર્ટ્સ લિમિટેડ; અને કુલચિંદર સિંહ વિરુદ્ધ હરદયાળ સિંહ બ્રાર) જુઓ.

(૪૧) જો કે, કે. એન. ગુરુસ્વામી વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય, એ. આઈ. આર. ૧૯૫૪ એસ. સી. ૮૮૨ માં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે યોગ્ય કેસમાં, રાજ્યની કરારની જવાબદારી અથવા તેની સાધનસામગ્રીને લાગુ કરવા માટે પણ રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

(૪૨) જ્યાં રાજ્યની કાર્યવાહીમાં મનસ્વીતા હોય છે, ત્યાં કલમ ૧૪ આવે છે અને ન્યાયિક સમીક્ષા આવી કાર્યવાહીને નકારી કાઢે છે. કાર્યકારી સત્તામંડળની

દરેક કાર્યવાહી કાયદાના શાસનને આધિન હોવી જોઈએ અને તેને કારણસર જાણ કરવી આવશ્યક છે.તેથી, જાહેર સત્તામંડળની પ્રવૃત્તિ ગમે તે હોય, તે કલમ ૧૪ ની કસોટીને પૂર્ણ કરવી જોઈએ.

(૪૩) જો ઢ્ઠારકા દાસ મરફતિયા એન્ડ સન્સ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયને કાળજીપૂર્વક વાંચવામાં આવે, તો તે વધુ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે પ્રથમ ઝાંખીમાં, રાધા કૃષ્ણ અગ્રવાલ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયમાં એવું દર્શાવવામાં આવ્યું હોવાનું જણાય છે કે કરારના દરેક ઉદ્ધંધનનો ઉપાય દીવાની દાવામાં છે અને રિટ અધિકારક્ષેત્ર કરારની બાબતોમાં રાજ્યની બંધારણીય જવાબદારીઓને લાગુ કરવા માટે ક્યારેય લાગુ થશે નહીં, ઢ્ઠારકા દાસ મરફતિયા (ઉપરોક્ત) માં સુપ્રીમ કોર્ટનો પછીનો નિર્ણય સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે રાધા કૃષ્ણ અગ્રવાલ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણય અને બંધારણીય બેન્ચના નિર્ણયને પણ ધ્યાનમાં લીધા પછી લાઈફ ઈન્સ્યોરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડિયા વિરુદ્ધ એસ્કોર્ટ્સ લિમિટેડ, ૧૯૮૬ એ.આઈ.આર. ૧૩૭૦ માં, તેણે સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે કરારની બાબતમાં કલમ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ પર કોઈ સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ નથી, ખાસ કરીને જ્યારે રાજ્યના કાર્ય અથવા વર્તન અથવા તેની સાધનસામગ્રીને કલમ ૧૪ ની વિરુદ્ધમાં પડકારવામાં આવે છે. ઢ્ઠારકા દાસ મરફતિયા (ઉપરોક્ત) માંથી એ પણ સ્પષ્ટ છે કે જો રાજ્ય ઢ્ઠારા જવાબદારીનું ઉદ્ધંધન કલમ ૧૪ હેઠળ વાજબીતાની કસોટીને સંતોષવામાં નિષ્ફળ જાય તો પણ રિટ કોર્ટ રાજ્યની

કરારની જવાબદારીને લાગુ કરશે, કારણ કે, આવા કિસ્સામાં, રિટ કોર્ટ જે લાગુ કરશે તે રાજ્યની બંધારણીય ફરજ છે, જો કે આવી ફરજ કરારની જવાબદારીના ક્ષેત્રમાં ઊભી થઈ હોઈ શકે છે. ઢ્વારકા દાસ મરફતિયા (ઉપરોક્ત) માં વધુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે કરારની બાબતોમાં પણ રાજ્યની કાર્યવાહી વાજબી, કાયદેસર અને 'જાહેર હિતના સુસંગત આધાર પર' હોવી જોઈએ.

(જજ) ઉપરોક્ત ચર્ચામાંથી જે બહાર આવે છે તે એ છે કે જ્યારે રાજ્ય દ્વારા કરારની જવાબદારી અથવા તેની ઘટકના ઉલ્લંઘનનો આરોપ લગાવતી રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યારે ઉચ્ચ અદાલત નક્કી કરશે કે શું રિટ અરજદાર માત્ર તેના કરારના અધિકારોને લાગુ કરવાની માંગ કરી રહ્યો છે કે તેણે કાયદા અને/અથવા બંધારણીય મુદ્દાઓના કેટલાક મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા છે. જો તે માત્ર તેના કરારના અધિકારોને લાગુ કરવાનું લક્ષ્ય રાખે છે અને કાયદો અથવા બંધારણીય મુદ્દાનો કોઈ મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન ઉઠાવતો નથી, તો રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે નહીં; પરંતુ જો રિટ અરજદાર બંધારણીય મુદ્દો ઉઠાવે છે, તો કરારની બાબતમાં પણ કલમ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ પર કોઈ સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ નથી. કાયદાની આ સ્થિતિ ભારતીય જીવન વીમા નિગમ વિરુદ્ધ આશા ગોયલ, (૨૦૦૧) ૨ એસ.સી.સી. ૧૬૦ માં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી હતી, જેમાં કોર્ટે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“બંધારણની કલમ ૨૨૬ મૂળભૂત અધિકારોના અમલીકરણ માટે અથવા અન્ય કોઈ હેતુ માટે ઉચ્ચ વિશેષાધિકાર રિટ જારી કરવા માટે ઉચ્ચ અદાલતને અસાધારણ અધિકારક્ષેત્ર પ્રદાન કરે છે.તે વિશાળ અને વિસ્તૃત છે.બંધારણ અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ પર કોઈ પ્રતિબંધ મૂકતું નથી. તે હાઈકોર્ટની વિવેકાધીકાર પર છોડી દેવામાં આવે છે. તેથી, તે કાયદાની સામાન્ય દરખાસ્ત તરીકે નિર્ધારિત કરી શકાતી નથી કે કોઈ પણ સંજોગોમાં ઉચ્ચ અદાલત જીવન વીમા પોલિસી હેઠળ દાવાને લાગુ કરવા માટે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લઈ શકે નહીં. રિટ અરજી દાખલ કરીને આવા દાવાને અમલમાં મૂકી શકાય કે ન લાવી શકાય તેવા સંજોગોની સંપૂર્ણ ગણતરી કરવી શક્ય કે યોગ્ય નથી.પ્રશ્નનો નિર્ણય ઘણા પરિબલોની વિચારણા પર આધાર રાખે છે, જેમ કે, શું રિટ અરજદાર માત્ર તેના કરારના અધિકારોને લાગુ કરવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યો છે અથવા કેસ કાયદા અને બંધારણીય મુદ્દાઓ, ઉઠાવવામાં આવેલા વિવાદની પ્રકૃતિ, વિવાદના નિર્ધારણ માટે જરૂરી તપાસની પ્રકૃતિ વગેરે જેવા મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો ઉભા કરે છે. આ બાબતને દરેક કેસની હકીકતો અને સંજોગોમાં ધ્યાનમાં લેવાની છે.જ્યારે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવા માટે હાઈકોર્ટના અધિકારક્ષેત્રને સંપૂર્ણપણે નકારી શકાય નહીં, ત્યારે અદાલતોએ ફક્ત કરારના અધિકારો અને જવાબદારીઓના અમલીકરણ માટે દાખલ

કરવામાં આવેલી રિટ અરજીઓને ધ્યાનમાં ન લેવા માટે બંધારણીય સત્તા અસ્તિત્વમાં આવ્યા પછી આટલા વર્ષો સુધી હાઈકોર્ટ દ્વારા સતત અનુસરવામાં આવતા સ્વ-લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધને ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ જેમાં હકીકતોના વિવાદિત પ્રશ્નો સામેલ છે.અદાલતોએ સતત એવો મત રાખ્યો છે કે જે કેસમાં ઉઠાવવામાં આવેલા વિવાદના નિર્ધારણ માટે હકીકતોની તપાસ કરવી જરૂરી છે, જેના નિર્ધારણ માટે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ મૌખિક પુરાવા નોંધવા જરૂરી બની શકે છે, તે યોગ્ય મંચ નથી.સ્થિતિ એ પણ સારી રીતે નક્કી કરવામાં આવી છે કે જો પક્ષો વચ્ચે કરવામાં આવેલ કરાર કરારમાંથી ઉદ્ભવતા વિવાદોના સમાધાન માટે વૈકલ્પિક મંચ પ્રદાન કરે છે, તો પક્ષકારોએ તેમના દ્વારા સંમત થયેલા મંચનો સંપર્ક કરવો જોઈએ અને રિટ અધિકારક્ષેત્રમાં ઉચ્ચ અદાલતે તેમને વિવાદના સમાધાનના સંમત મંચને બાયપાસ કરવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં.પુનરાવર્તનની કિંમત પર એવું કહી શકાય કે ઉપરોક્ત ચર્ચાઓમાં અમે માત્ર એવા કેટલાક સંજોગો સૂચવ્યા છે જેમાં ઉચ્ચ અદાલતે કરારના અધિકારો અને જવાબદારીના અમલીકરણ માટે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ દાખલ કરેલી અરજીઓને ધ્યાનમાં લેવાનો ઇનકાર કર્યો છે; ચર્ચાઓનો હેતુ સંપૂર્ણ બનવાનો નથી.આ અદાલતે સમયાંતરે કરારના અધિકારો અને જવાબદારીના અમલીકરણની બાબતોમાં બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની અરજીની સુનાવણી કરતી

ઉચ્ચ અદાલતને નામંજૂર કરી હતી, ખાસ કરીને જ્યાં એક પક્ષ દ્વારા દાવાને બીજા પક્ષ દ્વારા પડકારવામાં આવે છે અને વિવાદના ચુકાદાને તથ્યોની તપાસની જરૂર હોય છે.આપણે આવા કેટલાક કિસ્સાઓ જોઈ શકીએ છીએ; મોહમ્મદ. હનીફ વિરુદ્ધ આસામ રાજ્ય; બંછનીધિ રથ વિરુદ્ધ ઓરિસ્સા રાજ્ય; રુકિમણીબાઈ ગુપ્તા વિરુદ્ધ કલેક્ટર, જબલપુર; ભારતીય ખાદ્ય નિગમ વિરુદ્ધ જગન્નાથ દત્તા (૧૯૯૩) પૂરક ૩ એસસીસી ૬૩૫ અને હિમાચાલપ્રદેશ રાજ્ય. વિરુદ્ધ રાજા મહેન્દ્ર પાલ.

નક્કી કરેલા કેસોમાં ચર્ચાઓમાંથી જે સ્થિતિ બહાર આવે છે તે એ છે કે સામાન્ય રીતે ઉચ્ચ અદાલતે વીમાના કરાર હેઠળ માત્ર દાવાના અમલીકરણ માટે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ નહીં.જ્યાં વીમાદાતાએ દાવાને નકારી કાઢ્યો હોય, આવી રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવે તે કિસ્સામાં, ઉચ્ચ અદાલતે નિર્ણય લેતા પહેલા કેસની હકીકતો અને સંજોગો, ઉઠાવવામાં આવેલા વિવાદની પ્રકૃતિ અને ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્નોના નિર્ધારણ માટે જરૂરી તપાસની પ્રકૃતિ અને અન્ય સંબંધિત પરિબલોને ધ્યાનમાં લેવા પડશે કે શું તેણે રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ કે તેને નકારી કાઢવી જોઈએ.એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું પડશે કે જો વીમાધારક અથવા મૃતક વીમાધારકના નોમિનીને માત્ર એ આધાર પર રાહત આપવાનો ઇનકાર

કરવામાં આવે કે દાવો કરારના અધિકારો અને જવાબદારીઓ સાથે સંબંધિત છે અને તે સિવિલ કોર્ટમાં લાંબા સમયથી ચાલતા મુકદ્દમા તરફ દોરી જાય છે, તો તે પોલિસીના દાવેદાર/અન્ય લાભાર્થીઓ માટે ગંભીર પૂર્વગ્રહનું કારણ બનશે.કેસની હકીકત-સ્થિતિના સંદર્ભમાં મામલાના ફાયદા અને ગેરફાયદાઓને કાળજીપૂર્વક તોલવું જોઈએ અને યોગ્ય નિર્ણય લેવો જોઈએ.એવા કિસ્સામાં કે જ્યાં વીમેદાર અથવા નોમિની દ્વારા ગંભીર વિવાદ ઉઠાવતા દાવાને નકારી કાઢવામાં આવે છે અને અદાલતને આ વિવાદ પ્રામાણિક લાગે છે, જેના માટે તેના નિર્ધારણ માટે મૌખિક અને દસ્તાવેજી પુરાવાની જરૂર હોય, તો યોગ્ય ઉપાય નાગરિક દાવો છે, બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજી નહીં.તેવી જ રીતે, જ્યાં વીમાદાતા દ્વારા છેતરપિંડીની અરજી કરવામાં આવે છે અને તપાસ પર પ્રથમ દષ્ટિએ યોગ્યતા હોવાનું જણાય છે અને ઉઠાવવામાં આવેલા મુદ્દાના નિર્ધારણ માટે મૌખિક અને દસ્તાવેજી પુરાવા જરૂરી બની શકે છે, ત્યારે રિટ અરજી યોગ્ય ઉપાય નથી.”

(જપ) વધુમાં, જ્યારે કોઈ રિટ કોર્ટને લાગે છે કે કરારના અધિકાર અથવા જવાબદારીને લાગુ કરવા માટે કલમ ૨૨૬ ના બંધારણીય ઉપાયનો વિસ્તાર કરવાનો ઇનકાર કરવાથી કોઈ વ્યક્તિ રિટ કોર્ટનો દરવાજો ખખડાવશે, સિવિલ કોર્ટમાં લાંબા સમય સુધી ચાલનારા મુકદ્દમા તરફ દોરી જશે, જે રાજ્ય સામે રાહત

માંગતી વ્યક્તિને ગંભીર પૂર્વગ્રહ પેદા કરશે, ત્યારે આશા ગોયલ (ઉપરોક્ત) અનુસાર, રિટ કોર્ટ આવી બાબતમાં દખલ કરવાનો ઇનકાર કરી શકશે નહીં અને તેથી, આશા ગોયલ (ઉપરોક્ત) માં સુપ્રીમ કોર્ટને યાદ અપાવે છે:

“કેસની હકીકતની સ્થિતિના સંદર્ભમાં મામલાના ફાયદા અને ગેરફાયદાઓને કાળજીપૂર્વક તોલવું જોઈએ અને યોગ્ય નિર્ણય લેવો જોઈએ.”

(૪૬) કાયદા પરથી, આશા ગોયલ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ધારિત, તે પારદર્શક બને છે કે જ્યારે રિટ કોર્ટ દ્વારા બિન-હસ્તક્ષેપ વ્યક્તિને લાંબા સમય સુધી ચાલતા દીવાની મુકદ્દમા તરફ દોરી જશે જે તેને ગંભીર પૂર્વગ્રહ તરફ દોરી જશે, ત્યારે રિટ કોર્ટની દખલગીરી માત્ર ઇચ્છનીય જ નહીં, પણ જરૂરી પણ છે. કાયદાના આ પ્રસ્તાવના ઉપસંહાર તરીકે, કોઈ પણ વ્યક્તિ સુરક્ષિત રીતે કહી શકે છે કે જ્યારે કોઈ રાજ્ય દ્વારા ઠેકેદારની બાકી રકમ સ્વીકારવામાં આવે અથવા અન્યાયી રીતે અને ગેરવાજબી રીતે વિવાદિત કરવામાં આવે અને આપેલ કેસની હકીકતની સ્થિતિ રિટ કોર્ટને સંતોષ આપે છે કે ઠેકેદારને નાગરિક અદાલતનો આશરો લેવાનું કહેવાથી ઠેકેદારને ગંભીર પૂર્વગ્રહ થશે, ત્યારે રિટ કોર્ટ પગલાં લેવા જોઈએ.

(૪૭) આશા ગોયલ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાંથી જે બહાર આવે છે તે એ છે કે સામાન્ય રીતે, ઉચ્ચ અદાલતે વીમાના કરાર હેઠળ માત્ર દાવાઓના અમલીકરણ માટે કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ નહીં; જો કે, બંધારણે કલમ ૨૨૬ હેઠળ ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ પર કોઈ અવરોધો મૂક્યા નથી, કરારની બાબતમાં દખલ કરવી કે દખલ ન કરવી તે ઉચ્ચ અદાલતના વિવેકાધીકારમાં છે. વિવેકાધીન શક્તિનો કોઈ પણ ઉપયોગ નિરંકુશ, દિશાહિન, અસ્થિર અથવા મનસ્વી હોઈ શકતો નથી, અને તેથી, આપેલ વિષય પર કાયદાની સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે અણધાર્યાં હોવી જોઈએ નહીં અને કાયદાકીય નિર્ણયોમાં કેટલાક ધોરણો અથવા પરિમાણો હોવા જોઈએ જેથી લોકો મોટા પ્રમાણમાં તે જાણી શકે કે આપેલ વિષય પર કાયદાની સ્થિતિ શું છે. આમ, કલમ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ નિરંકુશ અથવા મનસ્વી ન હોઈ શકે. જો કે, કરારની બાબતમાં પણ રિટ અરજી કયા સંજોગોમાં હશે તેની સંપૂર્ણ ગણતરી કરવી શક્ય નથી, કારણ કે, અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ નોંધપાત્ર સંખ્યામાં પરિબળો પર આધાર રાખે છે, જેમ કે, રિટ અરજદાર માત્ર તેના કરારના અધિકારોને લાગુ કરવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યો છે કે કેમ અથવા તેણે કાયદા અથવા બંધારણીય મુદ્દાઓ, ઉઠાવવામાં આવેલા વિવાદની પ્રકૃતિ અને વિવાદના નિર્ધારણ માટે જરૂરી તપાસની પ્રકૃતિ વગેરે જેવા મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા છે. ટૂંકમાં, અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ દરેક કેસના તથ્યો અને સંજોગો પર આધારિત હશે. જ્યારે કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવા માટે હાઈકોર્ટના

અધિકારક્ષેત્રને સંપૂર્ણપણે નકારી કાઢવું જોઈએ નહીં, ત્યારે અદાલતોએ બંધારણીય રીતે ઉચ્ચ અદાલતો દ્વારા અનુસરવામાં આવતા સ્વ-લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધોને ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ, સામાન્ય રીતે, શુદ્ધ કરારના અધિકારો અને જવાબદારીઓના અમલીકરણ માટે રિટ અરજીઓને ધ્યાનમાં લેવી નહીં, ખાસ કરીને જ્યારે આવા પ્રશ્નોના નિર્ધારણ માટે મૌખિક પુરાવા લેવાની જરૂર હોય અથવા જ્યારે પક્ષો તેમના દ્વારા પસંદ કરેલા વૈકલ્પિક મંચમાં કરારમાંથી ઉદ્ભવતા તેમના વિવાદોને ઉકેલવા માટે સંમત થયા હોય.

(૪૮) રાજ્યની કરારની જવાબદારીઓ અથવા તેના સાધનની જાળવણીને ધ્યાનમાં રાખીને રિટ અરજીઓની જાળવણીને લગતી વિવિધ ન્યાયિક ઘોષણાઓની નોંધ લીધા પછી અને આ વિષય પરના કાયદાની ચર્ચા કર્યા પછી, સુપ્રીમ કોર્ટે એબીએલ ઇન્ટરનેશનલ લિમિટેડ (સુપ્રા) ના પેરા ૨૭ માં આવા રિટ અરજીની જાળવણીને સંચાલિત કરતા કાનૂની સિદ્ધાંતોને નીચેના શબ્દોમાં બહાર પાડ્યા છે:

“આપણી ઉપરોક્ત ચર્ચા પરથી, રિટ અરજીની ટકવાપૂર્તતા અંગે નીચેના કાનૂની સિદ્ધાંતો બહાર આવે છે:

(ક) યોગ્ય કિસ્સામાં, કરારની જવાબદારીમાંથી ઉદ્ભવતા રાજ્ય અથવા રાજ્યના ઘટક સામે રિટ અરજી જાળવવા યોગ્ય છે.

(ખ) માત્ર હકીકતોના કેટલાક વિવાદિત પ્રશ્નો વિચારણા માટે ઊભા થાય છે, તેથી તે નિયમની બાબત તરીકે તમામ કેસોમાં રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવાનો ઇનકાર કરવાનો આધાર ન હોઈ શકે.

(ગ) નાણાકીય દાવાની પરિણામી રાહતને લગતી રિટ અરજી પણ જાળવી શકાય તેવી છે.”

(૪૯) ઉપર જે બહાર પાડવામાં આવ્યું છે તેમાંથી, કોઈ શંકા નથી કે વર્તમાન કેસ જેવા યોગ્ય કેસમાં, કલમ ૨૨૬ હેઠળનો ઉપાય રાજ્યની કરારની જવાબદારીઓ, તેના ઘટકો અને તમામ જાહેર સંસ્થાઓને લાગુ કરવા માટે ઉપલબ્ધ રહેશે.

(૫૦) સુગનમલ વિરુદ્ધ મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, એ. આઈ. આર. ૧૯૬૫ એસ. સી. ૧૭૪૦ માં જે ચુકાદો આપવામાં આવ્યો છે તેનાથી, તે પારદર્શક બને છે કે 'સામાન્ય રીતે', રાજ્યને નાણાં પરત કરવાના નિર્દેશ માટે પ્રાર્થના કરતી રિટ અરજી જાળવી શકાતી નથી, કારણ કે, પીડિત પક્ષને રાહત માટે દીવાની અદાલતનો સંપર્ક કરવાનો અધિકાર છે અને તે પછી, તે રાજ્ય માટે તમામ સંભવિત બચાવ કરવા માટે ખુલ્લું રહેશે, જે તેની પાસે હોઈ શકે છે.તેથી, એવા કિસ્સામાં કે જ્યાં રાજ્ય દાવાઓ સ્વીકારે છે અને તેની પાસે રજૂ કરવા માટે કોઈ બચાવ નથી, સુગનમલ (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય બેન્ચ દ્વારા આદેશની

રિટના મુદ્દાને પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યો નથી, ખાસ કરીને જ્યારે કોઈ રિટ અરજદાર રાજ્ય દ્વારા તેની બાકી રકમને અટકાવવાને અન્યાય, ગેરવાજબી, મનસ્વીતા અને કલમ ૧૪ સંચાલિત સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધના કાર્ય તરીકે પડકાર આપે છે.આ જ કારણ છે કે સુગનમલ (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય ખંડપીઠે 'સામાન્ય રીતે' શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે, જ્યારે જણાવ્યું છે કે "માત્ર રિટ અરજી દ્વારા રાજ્ય વિરુદ્ધ નાણાં પરત કરવાની વિનંતી કરતી અરજીઓ પર વિચાર કરવો જોઈએ નહીં".

(૫૧) વધુમાં, અમે એ પણ નિર્દેશ કરી શકીએ છીએ કે એબીએલ ઇન્ટરનેશનલ લિમિટેડ (સુપ્રા) માં પણ, પ્રથમ પ્રતિવાદી વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે, રિટ અરજી નાણાંની વસૂલાત માટેની હોવાથી, આવી રિટ અરજીને મંજૂરી આપવાની પરવાનગી નથી.આ રજૂઆતને નકારી કાઢતી વખતે, સુપ્રીમ કોર્ટે એબીએલ ઇન્ટરનેશનલ લિમિટેડ (સુપ્રા) માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“આ રજૂઆતના સમર્થનમાં કે માત્ર નાણાંની રિફંડ માટે ફરજિયાત અરજી જાળવવા યોગ્ય ન હતી, સુગનમલ વિરુદ્ધ એમ. પી. રાજ્યનો નિર્ણય ટાંકવામાં આવ્યો હતો.ઉપરોક્ત ચુકાદાના એ.આઈ.આર. ફકરા ૬ માં, એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે –

અમારો અભિપ્રાય છે કે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને કોઈ પણ યોગ્ય આદેશ પસાર કરવાની સત્તા ઉચ્ચ અદાલતો પાસે હોવા છતાં, રાજ્યને નાણાં પરત કરવા માટે નિર્દેશ આપતી આદેશ રિટ બહાર પાડવાની વિનંતી કરતી આવી અરજી સામાન્ય રીતે સરળ કારણોસર જાળવી શકાતી નથી કે આવા રિફંડ માટેનો દાવો હંમેશા તે સત્તા સામેના દાવામાં કરી શકાય છે જેણે ગેરકાયદેસર રીતે કર તરીકે નાણાં એકત્રિત કર્યા હતા.”

ફરીથી એ.આઈ.આર. ફરિદાદ માં, કોર્ટે ઠરાવ્યું કે:

તેથી, અમારું માનવું છે કે સામાન્ય રીતે માત્ર આદેશ રિટ દ્વારા રાજ્ય સામે નાણાંની રિફંડ માટે પ્રાર્થના કરતી અરજીઓ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ નહીં. પીડિત પક્ષને રકમનો દાવો કરવા માટે દીવાની અદાલતમાં જવાનો અધિકાર છે અને તે રાજ્ય માટે દાવાનો તમામ સંભવિત બચાવ કરવા માટે ખુલ્લો છે, જે બચાવ, જે મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં, યોગ્ય રીતે ઉભા કરી શકાતો નથી અને રિટ અધિકારક્ષેત્રની ક્વાયતમાં વિચારણા કરી શકાતો નથી.

આ ચુકાદાને એવા કાયદા તરીકે વાંચી શકાતો નથી કે જેમાં કોઈ પણ રિટ અરજી પર વિચાર કરી શકાતો નથી, જ્યાં કાયદાની ઘોષણાના પરિણામે માત્ર નાણાં પરત કરવા માટે દાવો કરવામાં આવે છે, જે કરવેરા/ઉપકરની વસૂલાતને ગેરબંધારણીય અથવા કાયદાના અધિકાર વિના કરે છે.તે એક વાત કહેવાની છે કે ઉચ્ચ અદાલતને બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ ગેરકાયદેસર રીતે એકત્રિત કરેલા નાણાંની રિફંડ કરવા માટે આદેશ રિટ જારી કરવાની કોઈ સત્તા નથી.તે કહેવાની બીજી બાબત એ છે કે દરેક કેસની હકીકતો અને સંજોગોના આધારે આવી શક્તિનો ઉપયોગ સાવચેતીપૂર્વક કરી શકાય છે.દાખલા તરીકે, જે કિસ્સાઓમાં હકીકતો વિવાદમાં ન હોય તેવા કિસ્સાઓમાં, સેસ તરીકે નાણાંની વસૂલાત પોતે જ કાયદાના અધિકાર વિના હતી; અનુચિત સંપર્ધનનો કોઈ કેસ બનાવવામાં આવ્યો ન હતો અને વિરોધ હેઠળ સેસની રકમ ચૂકવવામાં આવી હતી; જે કાયદા હેઠળ કર/સેસ વસૂલવામાં આવ્યો હતો તે ઘોષણા તારીખથી વાજબી સમયની અંદર રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી.ઉપર દર્શાવેલા કેસોના પ્રકાશમાં જાહેર હિત અને સમાનતાના સિદ્ધાંતો પર આવા કિસ્સાઓમાં નાગરિકોને રિફંડની રાહત આપવાનો ઇનકાર કરવાનું કોઈ યોગ્ય કારણ નથી.

જો કે, તે સમજવું જોઈએ નહીં કે તમામ કિસ્સાઓમાં જ્યાં સેસ, લેવી

અથવા કરની વસૂલાત ગેરબંધારણીય અથવા અમાન્ય હોવાનું માનવામાં આવે છે, ત્યાં રિફંડ આવશ્યકપણે અનુસરવું જોઈએ.

અમે ઉમેરવા માંગીએ છીએ કે એવા કિસ્સાઓમાં પણ કે જ્યાં સેસ, વસૂલાત અથવા કરની ઉઘરાણીને ગેરબંધારણીય અથવા અમાન્ય ગણવામાં આવે છે, રિફંડ એ આપમેળે પરિણામ નથી પરંતુ આપેલ કેસની હકીકતો અને સંજોગોને આધારે કેટલાક આધારો પર નકારવામાં આવી શકે છે.

તેથી, આ વાંધો પણ નકારવો જોઈએ કારણ કે આપેલ કેસમાં રિટ કોર્ટ પણ આવી નાણાકીય રાહત આપવા માટે ખુદી છે.”

(પર) એબીએલ ઇન્ટરનેશનલ લિમિટેડ (ઉપરોક્ત) માં કરવામાં આવેલા ઉપરોક્ત અવલોકનો પરથી, તે પુષ્કળ સ્પષ્ટ થાય છે કે કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવા માટે કોઈ સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ નથી, જો રિટ અરજદારનો હેતુ રિટ અરજદારને તેની બાકી નીકળતી રકમની ચુકવણી કરવાની રાજ્યની કરારની જવાબદારીને લાગુ કરવાનો છે, તેમ છતાં તે નિર્ભર રહેશે, આપણે આપેલ કેસની તમામ હકીકતોની સંચિત અસર પર ધ્યાન દોરવું જોઈએ કે કેમ કે ઉચ્ચ અદાલત આવી રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેશે કે નહીં અને બાકી નીકળતી રકમની ચુકવણી

માટે નિર્દેશો પસાર કરશે કે નહીં.

(૫૩) છેલ્લે, અમે પંજાબ નેશનલ બેંક અને અન્યો વિરુદ્ધ આત્માનંદ સિંહ અને અન્યોના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના તાજેતરના નિર્ણયનો સંદર્ભ લઈ શકીએ છીએ અને તેના પર આધાર રાખી શકીએ છીએ, જેનો અહેવાલ ૨૦૨૦ એસસીસી ઓનલાઈન એસસી ૪૩૩ માં આપવામાં આવ્યો છે, જેમાં સુપ્રીમ કોર્ટે ફેબ્રુઆરી ૨૩ માં આ રીતે અવલોકન કર્યું હતું;

“અમે ઉપરોક્ત સ્થિતિને પુનરાવર્તિત કરીએ છીએ કે જ્યારે અરજી જટિલ પ્રકૃતિની હકીકતોના પ્રશ્નો ઉઠાવે છે, જેમ કે વર્તમાન કેસમાં, જે તેમના નિર્ધારણ માટે સંબંધિત પક્ષ દ્વારા મૌખિક અને દસ્તાવેજી પુરાવા રજૂ કરવાની અને સાબિત કરવાની જરૂર પડી શકે છે અને તે પણ કારણ કે માંગવામાં આવેલી રાહત માત્ર નાણાં પરત કરવાનો આદેશ આપવા માટે છે, ત્યારે ઉચ્ચ અદાલતે આવી રિટ અરજીને ધ્યાનમાં લેવાની ના પાડવી જોઈએ અને તેના બદલે પક્ષકારોને દીવાની દાવાના ઉપાય તરફ ધકેલી દેવા જોઈએ. જો તે એવો કેસ હોય કે જ્યાં રિટ અરજીમાં ઉદ્દેખિત ભૌતિક તથ્યો સ્વીકૃત તથ્યો અથવા નિર્વિવાદ તથ્યો હોય, તો હાઈકોર્ટ કાયદા અનુસાર તેના પોતાના ગુણદોષ પર રિટ અરજદારના દાવાની તપાસ કરવામાં ન્યાયી ઠેરવી શકે છે.”

(૫૪) કરાર અધિનિયમ, ૧૮૭૨ ની કલમ ૪ એ જોગવાઈ કરે છે કે જ્યારે દરખાસ્ત કરવામાં આવે છે તે વ્યક્તિના જ્ઞાનની વાત આવે ત્યારે દરખાસ્તનો સંદેશાવ્યવહાર પૂર્ણ થાય છે, અને જ્યારે પ્રસ્તાવકના જ્ઞાનની વાત આવે છે ત્યારે પ્રસ્તાવકની વિરુદ્ધમાં સ્વીકૃતિનો સંદેશાવ્યવહાર પૂર્ણ થાય છે. કરાર અધિનિયમની કલમ ૮ કહે છે કે દરખાસ્તની શરતોની કામગીરી અથવા પારસ્પરિક વચન માટે કોઈપણ વિચારણાની સ્વીકૃતિ જે દરખાસ્ત સાથે રજૂ કરી શકાય છે તે દરખાસ્તની સ્વીકૃતિ છે. આમ કરાર અધિનિયમની કલમ ૮ કહે છે કે દરખાસ્તની શરતોનું પાલન અથવા પ્રસ્તાવ સાથે રજૂ કરી શકાય તેવા પારસ્પરિક વચન માટે કોઈપણ વિચારણાની સ્વીકૃતિ એ દરખાસ્તની સ્વીકૃતિ છે.

(૫૫) હાલના કેસમાં, પ્રતિવાદીઓ દ્વારા જારી કરાયેલા ૩૦/૦૬/૨૦૨૦ ના અનુક્રમે બે કાર્ય આદેશો નં. ૨૦૮ અને ૨૧૨, સામેથી, એક દરખાસ્તની રચના કરે છે. દરખાસ્તની વિરુદ્ધમાં, રિટ-અરજદારો કરારનું કામ હાથ ધરવા માટે સંમત થયા હતા. કરાર અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળ, આ વચન આપનારની દરખાસ્તની સ્વીકૃતિ સમાન છે. તેથી, એક કરાર અસ્તિત્વમાં આવ્યો. અમારા માનવામાં આવેલા દૃષ્ટિકોણમાં, આ રીતે અમલમાં આવેલો કરાર, જ્યાં સુધી રિટ-અરજદારો સામે છેતરપિંડી અથવા ખોટી રજૂઆતના આક્ષેપો ન હોય ત્યાં સુધી તે પ્રતિવાદીઓ માટે બંધનકર્તા હતો, જેના આધારે

સક્ષમ અદાલત પાસેથી જરૂરી ઘોષણા માંગી શકાતી હતી. રિટ-અરજદારો સામે આવી કોઈ છેતરપિંડી અથવા ખોટી રજૂઆતનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો નથી.

(૫૬) એન. સી. ટી. દિલ્હી સરકાર વિરુદ્ધ ભૂષણ કુમારના કેસમાં દિલ્હી હાઈકોર્ટની એક ખંડપીઠે [૨૦૦૬ ના એલ. પી. એ. <આઈ. ડી. ૨ અને ૧૬૮ અને ૨૦૦૭ ના ડબલ્યુપી (સી) નંબર ૨૦૪૦ એ <આઈ. ડી. ૧ પર નિર્ણય લીધો હતો], એવું માન્યું હતું કે ફાળવણી ખાસ કરીને વિસ્તાર અને અરજદારને ફાળવવામાં આવેલી મિલકત નંબરનો ઉલ્લેખ કરીને કરવામાં આવી છે અને અરજદાર દ્વારા ચૂકવણી કરવામાં આવી હોવાથી, પક્ષો વચ્ચે એક કરાર અસ્તિત્વમાં આવ્યો હતો. એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે કરારના તારણ પછી ફાળવણીના નિયમો અને શરતોમાં માત્ર પરસ્પર સંમતિ સાથે (કરાર અધિનિયમની કલમ ૬૨ હેઠળ નવેસરથી) ફેરફાર કરી શકાય છે અને કાયદામાં અથવા કરારમાં જ જોગવાઈ હોય ત્યાં સુધી એકપક્ષીય રીતે નહીં. તેવી જ રીતે, કોઈ પણ નીતિગત નિર્ણય કરારની કામગીરીમાં અવરોધ ઊભો કરી શકતો નથી. કરારનો પક્ષ એકપક્ષીય રીતે કરારના નિયમો અને શરતોમાં ફેરફાર કરી શકતો નથી. પરિણામે, કરારના કોઈપણ પક્ષને કરારની અચોક્કસ અસરમાંથી કોઈ બચાવ ઉપલબ્ધ ન હતો. વધુમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે એકતરફી ભૂલના કિસ્સામાં પણ, જે સફળ ફાળવણીકારો દ્વારા કરવામાં આવી ન હતી, જેમણે દરખાસ્ત પર કાર્યવાહી કરી હતી અને તેને સ્વીકારી હતી, યોગ્ય રીતે પૂર્ણ થયેલા કરારને રદ કરી શકાતો નથી. કરાર અધિનિયમની કલમ ૨૨ નો પણ

સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો, જે કહે છે કે કરાર માત્ર એટલા માટે રદબાતલ નથી કારણ કે તે હકીકતની બાબતમાં ભૂલ હેઠળ કરવામાં આવ્યો હતો, અને જ્યાં ફાળવણી કરનારાઓ છેતરપિંડી, ખોટી રજૂઆત અથવા અયોગ્ય વ્યવહાર માટે દોષિત ન હતા, તેમના અધિકારોને મનસ્વી કાર્યવાહી દ્વારા અટકાવી શકાતા નથી.ઉપરોક્ત કેસમાં, જ્યાં ફાળવણીકારોએ નાણાં સાથે ભાગ લીધો હતો અને સત્તામંડળ પાસે વેચાણની રકમ જમા કરાવી હતી, જે સત્તામંડળ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી હતી અને જાળવી રાખવામાં આવી હતી, ત્યાં કરારની પવિત્રતા જાળવી રાખવાની હતી કારણ કે તેનાથી વિપરીત ફાળવણીકારોને સત્તામંડળની મનસ્વી કાર્યવાહી ઉપરાંત નુકસાન અને નુકસાન પણ ભોગવવું પડશે.

(૫૭) ભારતીય કરાર અધિનિયમ, ૧૮૭૨ ની કલમ ૬૨ નીચે મુજબ વાંચે છે:

“૬૨. કરારમાં નવીનતા, રદબાતલ અને ફેરફારની અસર.— જો કરારના પક્ષો તેના માટે નવા કરારને બદલવા અથવા તેને રદ કરવા અથવા બદલવા માટે સંમત થાય છે, તો મૂળ કરાર કરવાની જરૂર નથી.”

(૫૮) આમ, તે સ્પષ્ટ છે કે જોકે નવીનતા, રદબાતલ, કરારમાં ફેરફાર

સ્વીકાર્ય છે, પરંતુ તે કારના પક્ષકારોની સંમતિથી જ કરી શકાય છે.વર્તમાન કેસમાં, દરમાં ફેરફાર કરવા માટે રિટ-અરજદારોની સંમતિ ક્યારેય લેવામાં આવી હોય તેવું પ્રતિવાદીઓના કિસ્સામાં નથી.

(૫૯) સુપ્રીમ કોર્ટે, દિલ્લી વિકાસ સત્તામંડળ અને અન્ય વિરુદ્ધ સંયુક્ત કાર્યવાહી સમિતિના કિસ્સામાં, એસ. એફ. એસ. ફ્લેટ્સની ફાળવણી અને અન્યોએ (૨૦૦૮) ૨ એસ. સી. સી. ૬૭૨ માં અહેવાલ આપ્યો છે, જે નીચે મુજબ છે:

“૬૨. તે કાયદાનો જાણીતો સિદ્ધાંત છે કે વ્યક્તિ કારની શરતો દ્વારા તેની માન્યતાને આધીન રહેશે.અમુક પરિસ્થિતિઓમાં કાર પછાટાળી શકાય છે.કારને બંધનકર્તા બનાવવા માટે અને ખાસ કરીને તેના કેટલાક નિયમો અને શરતોને ધ્યાનમાં રાખીને, ઓફર કરનારને તેના વિશે જાણ કરવી આવશ્યક છે.કારનો પક્ષ પછીના તબક્કે, જ્યારે કાર કરવામાં આવી રહ્યો હતો, ત્યારે એવા નિયમો અને શરતો લાદી શકતો નથી કે જે પ્રસ્તાવનો ભાગ ન હતા અને જે કાર્યાલયના આદેશો એકપક્ષીય રીતે જારી કરવા પર આધારિત હતા, પરંતુ કારમાં અન્ય પક્ષને સૂચિત કરવામાં આવ્યા ન હતા અને જે જાહેર સૂચનાનો વિષય પણ ન હતા.પાંચમા હમાની માંગ મૂળ યોજનાનો એક ભાગ હતો તેના આધારે પક્ષકારોએ

યોગ્ય કે ખોટી રીતે કાર્યવાહી કરી તે હકીકત ઉપરાંત, ડી.ડી.એ.એ હાઈકોર્ટ સમક્ષ અથવા અમારી સમક્ષ તેના જવાબી સોગંદનામા માં કોઈ વિરોધાભાસી અરજી કરી ન હતી.આ વતી શ્રી જેટલીની રજૂઆતોને ત્યારે જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવી શકી હોત જ્યારે ઉચ્ચ અદાલત સમક્ષ ડીડીએ દ્વારા દાખલ કરાયેલ જવાબી સોગંદનામામાં તેમની દલીલ કરવામાં આવી હોત.

૬૬. ડીડીએ દ્વારા જ લેવામાં આવેલું વલણ એ છે કે પક્ષો વચ્ચેના સંબંધો કરારમાંથી ઉદ્ભવે છે.તેથી, તેના નિયમો અને શરતોનું બંને પક્ષોએ પાલન કરવું જરૂરી હતું.કરારની શરતો અને નિયમો નિર્વિવાદપણે બદલી અથવા સુધારી શકાય છે.જો કે, તેઓ એકપક્ષીય રીતે કરી શકાતા નથી, સિવાય કે કરારમાં અથવા કાયદામાં કોઈ જોગવાઈ અસ્તિત્વમાં હોય.કરાર અધિનિયમની કલમ ૬૦ ની શરતોમાં કરારની નવીનતા કરાર બનાવવાની પ્રક્રિયા પહેલાં હોવી જોઈએ.જ્યાં સુધી નિયમો અને શરતોની વાત છે ત્યાં સુધી તેના પક્ષકારોએ જાહેરાત કરવી જ જોઈએ.જો ડી. ડી. એ., કરાર કરનાર પક્ષ, કરારની શરતોમાં ફેરફાર અથવા ફેરફાર કરવાનો ઇરાદો ધરાવે છે, તો તે ફાળવણીકારની નોંધમાં લાવવું તેના ભાગ પર ફરજિયાત હતું.આમ ન કર્યા પછી, તે, કોઈ પણ કાયદા દ્વારા સમર્થિત ન હોય તેવા કથિત કાર્યાલયના આદેશો પર અથવા તેના આધારે, કરારની

નવી શરતો કરારના અન્ય પક્ષ પર દબાણ કરી શકે છે.આ કથિત નીતિ, તેથી, ન્યાયિક સમીક્ષાના દાયરાની બહાર નથી.હકીકતમાં, કરારના ક્ષેત્રમાં હોવાથી, તેને નીતિગત નિર્ણય તરીકે વર્ણવી શકાતો નથી.”

(૬૦) આમ, તે સ્પષ્ટ છે કે કરારની કોઈપણ મુદત કરારના અન્ય પક્ષની સંમતિ વિના મધ્યમાં બદલી શકાતી નથી.હાથ પરના કિસ્સામાં, પ્રતિવાદીઓ કામ પૂર્ણ થયા પછી દરમાં ફેરફાર કરવાની હદ સુધી ગયા છે.

(૬૧) એક સુવ્યવસ્થિત સમાજ માટે મૂળભૂત સિદ્ધાંત જે સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે તે કરારની પવિત્રતા છે.કરારની પવિત્રતાને એકપક્ષીય કાર્યવાહીમાં ગુમાવવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી જે કરારના ઉદ્દેશ્યને પ્રોત્સાહન આપશે.ઓએનજીસી લિમિટેડ વિરુદ્ધ સો પાઈપ્સ લિમિટેડ [(૨૦૦૩) ૫ એસસીસી ૭૦૫] ના કેસમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે આર્બિટ્રેશન એન્ડ કન્સીલીએશન એક્ટ, ૧૯૪૦ ના સંદર્ભમાં એવું માન્યું છે કે પક્ષકારોએ કરેલા સમાધાનને લાગુ કરવું અને કરારની પવિત્રતાને જાળવી રાખવી એ મધ્યસ્થીની ફરજ છે જે સુસંસ્કૃત સમાજનો આધાર બનાવે છે.

(૬૨) બરૌની રિફાઈનરી પ્રગતિશીલ શ્રમિક પરિષદ વિરુદ્ધ ઇન્ડિયન ઓઈલ કોર્પોરેશન લિમિટેડ [(૧૯૯૧) ૧ એસ. સી. સી. ૪] ના કેસમાં

ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ ના સંદર્ભ અને પૃષ્ઠભૂમિમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ફરીથી ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે કે વ્યવસ્થાપન અને તેના કામદારો વચ્ચે સમાધાનની કાર્યવાહીમાં પણ સમાધાન પર પહોંચવું એ સંસ્થાના તમામ કામદારો માટે બંધનકર્તા રહેશે, લઘુમતી સંઘના લોકો પણ જેમણે તેનો વિરોધ કર્યો હતો. સુપ્રીમ કોર્ટનો ઉદ્દેશ્ય સ્પષ્ટ રીતે સમાધાન અધિકારીની સક્રિય સહાયથી થયેલા સમાધાનની પવિત્રતાને જાળવી રાખવાનો અને વ્યક્તિગત કર્મચારી અથવા લઘુમતી સંઘને સમાધાનમાં ખતેલ પહોંચાડથી હતોત્સાહ કરવા માટે હતો. આમ તે સ્પષ્ટ છે કે કરારની પવિત્રતા અનુલ્લંઘનીય અને બંધનકર્તા છે.

(૬૩) જે.પી.બિલ્ડર્સ વિરુદ્ધ એ.રામદાસ રાવ [(૨૦૧૧) ૧ એસ.સી.સી. ૪૨૯] ના કિસ્સામાં માર્શલિંગના સિદ્ધાંતના સંદર્ભમાં, જે મૂળભૂત રીતે ન્યાયી સિદ્ધાંત છે, સુપ્રીમ કોર્ટે એવું માન્યું છે કે માર્શલિંગના સિદ્ધાંતને પણ કરારની પવિત્રતાને નષ્ટ કરવા માટેનું સાધન બનવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી. આમ કરાર ઇક્વિટી સામે પણ હોય છે અને માત્ર કાયદાને જ સોંપે છે. વર્તમાન કેસના બચાવમાં કોઈ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો નથી.

(૬૪) સિટી બેંક એન. એ. વિરુદ્ધ સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક, (૨૦૦૪) ૧ એસ. સી. સી. ૧૨ ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે કલમ ૬૨ હેઠળ નવીનીકરણ, રદબાતલ અને ફેરફાર માટે જરૂરી છે કે બંને પક્ષોએ હાલના કરારને

બદલવા, રદ કરવા અથવા બદલવા માટે સંમત થવું જોઈએ.આવા અવેજી, પુનઃસ્થાપન અથવા ફેરફાર ક્ષિપક્ષી રીતે કરવા પડે છે.પોલીમેટ ઇન્ડિયા પી. લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ નેશનલ ઇન્શ્યોરન્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ અને અન્યોના કિસ્સામાં, (૨૦૦૫) ૯ એસ. સી. સી. ૧૭૪, એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે કરારની શરતો પક્ષકારોની પરસ્પર સમજૂતી વિના બદલી શકાતી નથી.

(૬૫) યુનાઇટેડ ઇન્ડિયા ઇન્શ્યોરન્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિરુદ્ધ એમ. કે. જે. કોઓપરેશન, (૧૯૯૬) ૬ એસ. સી. સી. ૪૨૮ ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો કે કરારમાં નક્કર ફેરફાર માત્ર પક્ષોની પરસ્પર સંમતિ દ્વારા જ કરી શકાય છે.વી. કામેશ્વરરાવ અને અન્યો વિરુદ્ધ એમ. હેમલથમ્મરાવ (અપીલ નંબર ૭૨૨/૧૯૫૪, સી.એમ.એ નંબર ૧૦૯૭૧/૧૯૫૮, ૨૦/૦૧/૧૯૫૯ નો નિર્ણય) માં, આંધ્ર પ્રદેશ ઉચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે નક્કર ફેરફાર એ છે કે જે ખત દ્વારા નક્કી કરાયેલા પક્ષકારોના અધિકારો અને જવાબદારીઓમાં ફેરફાર કરે છે અથવા મૂળ રૂપે વ્યક્ત કરેલા સાધનની કાનૂની અસરમાં ફેરફાર કરે છે.

નવીનતા અને ફેરફાર વચ્ચેનો તફાવત :

(૬૬) નવીનતા અને પરિવર્તન વચ્ચેના મૂળભૂત તફાવતનો અભ્યાસ

નીચેના કોષ્ટક હેઠળ કરી શકાય છે:

ક્રમ નંબર	નવીનતા	ફેરફાર
૧	કરારના પક્ષકારો બદલાઈ શકે છે.	પક્ષો બદલાતા નથી.તેઓ એ જ રહે છે.
૨	હાલના કરારને નવા કરાર સાથે બદલવામાં આવે છે.	અવેજીમા કોઈ નવો કરાર નથી, માત્ર કરારના અમુક નિયમો અને શરતોમાં ફેરફાર થાય છે.

અનુચીત ઘનપ્રાપ્તી :

(૬૭) (૨૦૦૫) ૩ એસ. સી. સી. ૭૩૮ માં નોંધાયેલા સહકારી ખંડ ઉદ્યોગ મંડળ લિમિટેડ વિરુદ્ધ સી. સી. ઈ. અને કસ્ટમ્સના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે અનુચીત ઘનપ્રાપ્તીની વિભાવનાને નીચે મુજબ સમજાવી છે:

“સરળ રીતે કહીએ તો, 'અનુચીત ઘનપ્રાપ્તી' નો અર્થ એ છે કે અન્યાયી અથવા અસમાન વ્યક્તિ દ્વારા લાભ જાળવી રાખવો.અનુચીત ઘનપ્રાપ્તી ત્યારે થાય છે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ એવા પૈસા અથવા લાભો જાળવી રાખે છે જે ન્યાય, સમાનતા અને સારા અંતરાત્મા તરીકે બીજા કોઈના હોય છે.તેથી, 'અનુચીત ઘનપ્રાપ્તી' નો સિદ્ધાંત એ છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિને બીજાના ભોગે અસમાન રીતે સમૃદ્ધ થવાની મંજૂરી આપી શકાતી

નથી. 'અનુચીત ઘનપ્રાપ્તી' ના સિદ્ધાંત હેઠળ વસૂલાતનો અધિકાર ઊભો થાય છે જ્યાં લાભની જાળવણીને ન્યાયની વિરુદ્ધ અથવા સમાનતાની વિરુદ્ધ માનવામાં આવે છે.”

(૬૮) વર્તમાન કેસની હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખીને, તે કોઈપણ ખચકાટ વગર કહી શકાય કે પ્રતિવાદીઓનું વલણ અયોગ્ય અને ગેરવાજબી છે. દર નક્કી કર્યા પછી અને રિટ-અરજદારોને શક્ય તેટલી ઝડપથી કરારનું કામ હાથ ધરવા માટે કહ્યું અને નિયત સમયગાળાની અંદર રિટ-અરજદારો દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા કામથી સંપૂર્ણપણે સંતુષ્ટ થયા પછી, પ્રતિવાદીઓ વળાંક લઈ શકતા નથી અને એમ કહી શકતા નથી કે સંબંધિત સમયે દર ઊંચી બાજુએ નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા અને તેથી, રિટ-અરજદારોએ સંપૂર્ણ ચુકવણી માટે આગ્રહ ન કરવો જોઈએ. જો પ્રતિવાદીઓએ શરૂઆતમાં રિટ-અરજદારોને કહ્યું હોત કે તેઓ માત્ર ચોક્કસ રકમ ચૂકવશે, તો કદાચ રિટ-અરજદારોએ કરાર સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો હોત. તારવેલા કરારમાં દર નક્કી કર્યા પછી અને કરારનું સંપૂર્ણ કામ પૂર્ણ કર્યા પછી, પ્રતિવાદીઓ તરફથી રિટ-અરજદારોના દરની તુલના અન્ય કોઈ ઠેકેદાર સાથે કરવી યોગ્ય નથી. અન્ય ઠેકેદાર કે જેના વિશે પ્રતિવાદીઓ વાત કરી રહ્યા છે તેણે આયાત કરેલી સામગ્રીનો ઉપયોગ કર્યો હોઈ શકે છે, પરંતુ તે પ્રતિવાદીઓનો કેસ નથી કે રિટ-અરજદારે હલકી ગુણવત્તાની સામગ્રીનો ઉપયોગ કર્યો છે.

(૬૯) રિટ-અરજદારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી એમ.આર.ભટ્ટ દ્વારા રજૂ કરાયેલ દરેક રજૂઆત સાથે સંમત થવા સિવાય અમારી પાસે બીજો કોઈ વિકલ્પ બચ્યો નથી. આ અદાલત માટે રિટ-અરજદારને સક્ષમ દીવાની અદાલતમાં જઈને દીવાની દાવો દાખલ કરવા અને પ્રતિવાદીઓ પાસેથી બાકીની રકમ વસૂલવા માટે કહેવું ખૂબ વધારે હશે.

(૭૦) ઉપર ઉલ્લેખિત આવા સંજોગોમાં, આ રિટ અરજી સફળ થાય છે અને આથી તેને મંજૂર કરવામાં આવે છે. ૧૭/૦૮/૨૦૨૦ અને ૨૦/૧૦/૨૦૨૦ ના સુધારેલા કાર્ય આદેશો આથી રદ કરવામાં આવે છે. તારીખ ૦૫/૦૮/૨૦૨૧ નો પત્ર/હુકમ પણ આથી રદ કરવામાં આવે છે. પ્રતિવાદીઓને અનુક્રમે મૂળ કાર્ય આદેશો નં. ૨૦૮ અને ૨૧૨ ના સંદર્ભમાં બાકીની રકમ તાત્કાલિક છુટ્ટી કરવા નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

(જે. બી. પારડીવાલા, ન્યાયમુર્તી)

(વૈભવી ડી. નાણાવટી, ન્યાયમુર્તી)

/મોઈનુદ્દીન

વિષય : સુરતની સિવિલ હોસ્પિટલમાં કોવિડ-૧૯ કામગીરીના સંમતિથી નક્કી થયેલા વર્ક ઓર્ડરના દરોમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા કરાયેલા એકતરફી ઘટાડાને

રદબાતલ ઠેરવી બાકી રકમ ચૂકવવાનો આદેશ આપતો ચુકાદો.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.